હરિશ્ચનારાયણ જ્ઞાનપ્રચારમાળા — પુ૦ ૩

તપસ્વીનાં
તાતાં તીર

[ગાંધીજીના લેખોનો સંગ્રહ]

પ્રસ્થાન કાર્યાલય
અમદાવાદ

सरस्वती ग्रन्थमाळा

યોજના

ગુજરાતમાં જે જાગૃતિ આવી છે તેને પોષે, ટકાવે અને વધારે; દેશાભિમાન ... જાગ્રત ...

પહેલા વર્ષનાં

પુસ્તકો

સાહિત્ય દેશના યુવકો ઉપર ઓઅમની પેઠે ફેંકયા જવું, આંખ અને બહેરાના કાન ઉઘાડી નાંખવા એ આ ગ્રન્થમાળાનું વ્રત છે.

નરસિંહભાઈ પટેલ

થોડા જ સેટો બાકી છે.

આખો સેટ લેનારને રૂપિયા બેમાં મળશે. (ટપાલખર્ચ માફ.)

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : પારસી અગિયારી સામે : અમદાવાદ

તપસ્વીનાં

તાતાં તીર

[મહાસભામાં પૂર્ણ સ્વરાજનો ઠરાવ પસાર
થયા પછી સરકારની નીતિ ઉઘાડી પાડતા
પૂ. ગાંધીજીએ લખેલા લેખોનો સંગ્રહ]

પ્રકાશક
પ્રસ્થાન કાર્યાલય
અમદાવાદ

દોઢ આનો

પ્રકાશક
રણછોડજી કેસુરભાઈ મીસ્ત્રી
પ્રસ્થાન કાર્યાલય
અમદાવાદ

અનુક્રમ

આભાર-નોંધ

મૂળ 'નવજીવન'માં છપાયેલા લેખો આ પુસ્તક રૂપે તથા બીજા કેટલાક લેખો 'ધર્મયુદ્ધનું રહસ્ય' એ નામના પુસ્તક રૂપે છાપવા પરવાનગી આપવા બદલ હું 'નવજીવન સંસ્થા'નો ઋણી છું.

પ્રકાશક

મુદ્રક
ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા
વસંત મુદ્રણાલય
ઘીકાંટારોડ : અમદાવાદ

હિંદી ટીકાકારો પ્રત્યે

ગોળમેજી કૉન્ફરન્સ વિષે વાઇસરૉયસાહેબ સાથે કેટલાક આગેવાનો તેમના નિમંત્રણથી તેમની સાથે મસલત કરવા ગયા હતા, તેમાં મેં જે ભાગ ભજવ્યો તેને સારુ મારી ઉપર કેટલાક અગ્રગણ્ય નેતાઓ ગુસ્સે થયા છે. તેઓ માને છે કે મેં ત્યાં બધું ઢોળી નાંખ્યું અને મસલત ભાંગી પડી. મેં ઢોળી નાંખ્યું એમ જો કહી શકાય તો મારે એમ કહેવુ જોઈએ કે મારે તેમ અનિચ્છાએ કરવું પડ્યું હતું. હું પોતે એ મસલતમાં જવા કે ભાગ લેવા તૈયાર જ નહોતો; પણ મને ઘસડી જવામાં આવ્યો હતો, અને તેનું મુખ્ય કારણ તો જનતા ઉપર મારી મનાયેલી અસર હતું. ગયા પછી મારે બોલવું નહોતું, પણ મને બોલવાનો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો. હું ગયો, અને અંતરાત્માએ કહ્યું તેમ બોલ્યો. મારી પાસે જે કંઇ પણ અસર હોય અને દેશની મેં થોડીઘણી કંઇ સેવા કરી હોય તો તે અંતર્નાદને સાંભળવાની અને તેને વશ વર્તવાની મારી શકિતને પ્રતાપે છે એમ હું માનું છું. આ અંતર્નાદ સિવાય બીજા કોઇને હું મારી ચોથી અવસ્થામાં સાંભળું અને મારો રસ્તો બદલું એમ કોઇએ ન આશા રાખવી જોઇએ, ન ઇચ્છવું જોઇએ.

વળી પંડિત મોતીલાલજીએ અને મેં એવો શો ગુનો કર્યો છે? મહાસભાના હુકમનો અમે અનાદર ન કર્યો, દિલ્હીમાં મળેલા આગેવાનોએ વાઇસરૉયના ખરીતાના ઉત્તરમાં જે પ્રસિદ્ધિ પામેલો પત્ર બહાર પાડ્યો તેની શરતોનો અમે ત્યાગ ન કર્યો, એ જ દોષ ના?

પણ જો મહાસભાનો હુકમ તે હુકમ હોય તો, અને આગેવાનોના ઉત્તરમાં જે લખ્યું હતું તે કેવળ ગાજરની પપૂડી નહિ પણ વજનદાર માણસોની માગણી હોય તો, તે હુકમ પાળવાનો અને એ માગણીને વળગી રહેવાનો અમારો ચોખ્ખો ધર્મ હતો એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. એ પત્રમાંની માગણીમાં અને કલકત્તાની મહાસભાના ઠરાવમાં કેનેડા, ઑસ્ટ્રેલિયા વગેરે સંસ્થાનોની પાસે જે સત્તા છે, જે સ્વતંત્રતા છે તે જ પ્રકારની સત્તા અને સ્વતંત્રતા હિંદુસ્તાનને તા. ૩૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૯ પહેલાં મળવી જોઇએ, અને ન મળે તો મહાસભા બ્રિટિશ સાથેનો સંબંધ તોડવાનો ઠરાવ કરે એવી વાત હતી. આગેવાનોના દિલ્હીવાળા ઉત્તરમાં એવી સત્તા કે સ્વતંત્રતાની યોજના ઘડવાને સારુ જ ગોળમેજી કૉન્ફરન્સ હોય તો તેમાં જવાય એ મધ્યબિંદુ હતું. આ મધ્યબિંદુને વળગતાં અને મહાસભાના હુકમનો પ્રામાણિકપણે અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં મસલત તૂટી પડી. હું તો હિંમત ધરીને કહું છું કે પંડિત મોતીલાલજી અને હું આમ મસલત કરવામાં સારૂ રીતે વર્ત્યા તેથી દેશને નુકસાન નથી થયું પણ લાભ જ થયો છે.

વળી જો બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળના હેતુ ખરેખર શુભ હોય, એટલે 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ'ને નામે ઓળખાતું રાજ્યતંત્ર હિંદુસ્તાન ભોગવે એવી ખરેખર તેની દાનત હોય, તો ગોળમેજી કૉન્ફરન્સમાં મહાસભા તરફથી પ્રતિનિધિ ન જાય તેથી કશું યે ખોવાપણું નથી. જેનને વિશ્વાસ હોય તે તેમાં ભલે જાય, અને સ્વતંત્રતાવાદીને રુચી શકે એવું તેમાં કંઈ હશે તો મહાસભા તેને તરછોડી નહિ નાંખે. પણ સહુએ એટલું જાણી લેવું જોઇએ કે ઉપરથી રૂડાં દેખાતાં રમકડાં આપીને હિંદુસ્તાનને રીઝવવાનો કાળ ગયો છે. હિંદુસ્તાનને હવે ખરી વસ્તુની જ ભૂખ છે. ગમે તે કોઈ રાજ્યતંત્ર ઘડાય તેમાં આ ત્રણ વસ્તુઓ સ્પષ્ટ થવી જ જોઇએ.

૧ બ્રિટિશ સત્તા નાબૂદ થવી જોઇએ.
૨ હિંદુસ્તાનની ધોળે દહાડે ચાલતી બ્રિટિશ લૂંટ બંધ થવી જોઇએ.
૩ હિંદુસ્તાન કદી સહન ન કરી શકે એટલો બ્રિટિશ કારભારથી થતો અને પ્રજાને કચડનારો ખર્ચ ભવિષ્યમાં નહિ પણ હાલ તુરતમાં જ બંધ થવો જોઇએ.

મહાસભાના ઘણા સભ્યો એમ માને છે કે અનુકૂળ વાતાવરણ પેદા ન થાય તો ગોળમેજી કૉન્ફરન્સથી ઉપલી મહત્ત્વની વસ્તુઓ કદી સિદ્ધ થઇ ન જ શકે. બ્રિટિશ પ્રજા જેનો એક અર્થ કરી શકે અને હિંદુસ્તાનમાં આપણે બીજો અર્થ કરી શકીએ એવી ઢીઅથી ચાલાકીની ભાષાથી હિંદુસ્તાન સ્વતંત્ર થઇ શકે એવું વાતાવરણ કદી પેદા ન થાય. બ્રિટિશ પ્રજાએ સમજવું રહ્યું છે કે સામ્રાજ્યનો હવે અંત જ છે. આવી સમજ ગોળગોળ ભાષાથી તેમને ન પડે, અને જ્યાં બે પ્રજાની વચ્ચે ચોખવટ થવાની હોય ત્યાં ચાલાકીની ભાષા અતિશય નુકસાનકર્તા નીવડે છે. ખરી વાત એ છે કે જ્યાં સુધી આપણામાં આપણી ઇચ્છા સફળ કરવા જેટલી શકિત આપણે નહિ મેળવીએ ત્યાં લગી અંગ્રેજ પ્રજા ઉપલી વસ્તુને કદી નહિ સમજે. જે કંઈ સ્વતંત્રતા અંગ્રેજો આજે ભોગવે છે તેને સારુ તેમને ભારે ભોગ આપવા પડયા છે. તેથી જેઓ પોતાની સ્વતંત્રતાને સારૂ એવા જ ભોગો આપવા તૈયાર થાય તેમને જ તેઓ માન આપશે અને તેમનું સાંભળશે. તેથી ખરી મસલત આપણે અહીં કરવાની છે, કેમકે શકિત ઉત્પન્ન કરવાનું સ્થાન હિંદુસ્તાન છે.

તેથી પૂર્ણ સ્વરાજ્ય અથવા પૂર્ણ સ્વતંત્રતાની હિલચાલ પ્રત્યે અણગમો બતાવવાને બદલે ટીકાકારો તેમાં ન ભળી શકે તોપણ તેને આશીર્વાદ આપવાનો તેમનો ધર્મ છે એવો મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

પણ મને લાગે છે કે સ્વતંત્રતાની હિલચાલનો ટીકાકારોને ભય

તેના કરતાં સવિનય ભંગનો ભય વધારે છે. પણ તેમણે આટલું સમજી લેવું જોઈએ કે સહુથી મોટો ભય અવિનયી ભંગનો એટલે ખૂની ભંગનો છે. શું સવિનય ભંગને રોકવાના નિરર્થક પ્રયત્નમાં તેઓ ખૂની ભંગનું જોખમ વહોરવા તૈયાર છે? સ્વતંત્રતાનો ઠરાવ પસાર કર્યા પછી મહાસભા હાથ બાંધીને બેસી રહે તો તેની અને તેની મારફતે દેશની હાંસી થાય, નિંદા થાય. મહાસભાનો ઠરાવ એ કંઈ મિથ્યા બકવાદ નહોતો, ડોળ નહોતો, ધમકી નહોતી; એ ઠરાવ મહાસભાની માનસિક વૃત્તિનો સ્પષ્ટતાએ સૂચક હતો. એટલે સ્વતંત્રતા મેળવવાનાં શાંતિમય સાધનો શોધવાનો અને યોજવાનો જેટલો મારો ધર્મ થઈ પડયો છે તેટલો જ ટીકાકારોનો છે.

આપણા દેશમાં ખુનામરકીથી જ સ્વરાજ મળી શકે એમ માનનારો પક્ષ છે જ એ નિર્વિવાદિત વાત છે. એનું બળ વધતું જાય છે. તે પક્ષમાં સ્વદેશાભિમાન જેટલું આપણામાં છે તેટલું જ છે. વધારામાં ઘણી ત્યાગશક્તિ તેના જમાખાતામાં છે. હિંમતમાં આપણે કોઈ તેનાથી ચડી શકીએ તેમ નથી. આ પક્ષને વિષે અણુગતાં વિશેષણ વાપરવાં એ તો સહેલું છે, પણ તેથી એ પક્ષ પોતાનો માર્ગ છોડી દે તેમ નથી. એટલું યાદ રાખવું ઘટે છે કે પાટિયા ઉપર ઊભીને, છટાદાર પણ અર્થવિનાનાં ભાષણો કરીને, દેશાભિમાની તરીકે ગણાવાનો પ્રયત્ન કરનારનો હું અહીં ઉલ્લેખ નથી કરતો. જે પક્ષ અત્યારે મારા ધ્યાનમાં છે તે પક્ષના જુવાનિયાઓ અને થોડી જુવતીઓ પણ છૂપાં રહીને મૂંગે મોઢે ખંતથી કામ કરી રહ્યાં છે. તેઓ ગમે તે ભોગે પણ દેશને છોડાવવા સારુ અધીરાં થયાં છે. પણ જોકે હું તેમના દેશાભિમાનની સ્તુતિ કરી રહ્યો છું છતાં તેમનાં ખૂની સાધનો વિષે મને મુદ્દલ શ્રદ્ધા નથી. તેઓ અને મારી વચ્ચે ઉત્તરદક્ષિણ જેટલું અંતર છે. હું જાણું છું કે તેમનાં હિંસક સાધનોથી આપણે જે ખોયું છે તેનું તેમને ભાન સરખું યે નથી, અથવા ભાન હોય તો તેઓ કબૂલ કરવા તૈયાર નથી. રાજ્યતંત્રની અંદર જે

સુધારા થયેલા માનવામાં આવે છે તે તેમની પ્રવૃત્તિને પરિણામે છે એવી તેમની માન્યતા છે. એ સુધારાનું તેઓ સરવૈયું કાઢે તો તેઓ જોઇ શકશે કે તે સુધારાની કિંમત કરતાં અને દેશની પોતાની શક્તિ કરતાં દેશે અનેકગણું વધારે ખર્ચ કર્યું છે. તેને લીધે પોલિસના સિપાઇઓ વધ્યા, લશ્કર વધ્યું, બિનલશ્કરી અંગ્રેજોની સંખ્યામાં વધારો થયો, અને આ બધામાં પૈસો પાણીની જેમ રેડાયો. પણ આવી દલીલો ગમે તેટલી બંધબેસતી હોય છતાં તેઓ સાંભળવાનાં જ નથી. કંઇક પણ એવી યોજના તેમના જોવામાં આવે કે જે તેમનામાંનો સર્વોત્તમ યોદ્ધો જેટલો ત્યાગ કરવાને તૈયાર હોય તેટલો ત્યાગ માગશે તો જ તેઓ સાંભળે અને ધીરજ રાખે. આપણાં ભાષણો, આપણા ઠરાવો અથવા તો સંમેલનોથી પણ તેઓ લલચાય એમ નથી. સાહસિક કાર્ય જ તેમની ઉપર અસર કરી શકે એમ છે. અને એવું અહિંસામય કાર્ય તો એ દેખીતું છે કે સવિનય ભંગ જ હોઇ શકે. મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે તે વિના બીજી કોઇ પણ રીતે છૂપી કે છતી ખુનામરકીમાંથી દેશ બચી નહિ શકે. સવિનય ભંગ નિષ્ફળ જાય તેથી અંધાધૂંધી મોડી આવવાને બદલે વહેલી આવે એ બેશક બનવા જેવું છે. પણ એવી નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થાય તો તે સવિનય ભંગની નિષ્ફળતા નહિ હોય, એ નિષ્ફળતા સવિનય ભંગ કરનારની અધૂરી શ્રદ્ધા અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી કચાશને લીધે હશે. આ દલીલ ટીકાકારના હૃદયનો સ્પર્શ ન કરે એ સંભવે. એમ થાય તો મને દિલગીરી થશે. પણ હવે મારા હેતુની નિર્મળતાનો તો કદાચ તે સ્વીકાર કરશે.

જો આપણે દેશને સ્વતંત્ર કરવા ઇચ્છતા હોઇએ તો આપણે ખુનામરકીનો ભય છોડવો ઘટે છે. ખુનામરકીના પાશમાં આપણે સજ્જડ બંધાઇ રહ્યા છીએ એ શું આપણે નથી જોઈ શકતા? આપણી ચોમેર બ્રિટિશ સંગીનોનો બાંધેલો કોટ પડયો છે અને તેમાં આપણે બંદીવાન છીએ તે શું આપણે નથી ભાળી શકતા? દેશમાં

શાંતિને નામે ચાલી રહેલો સૂનકાર એ આપણી મર્દાનગીનું દેવાળું છે; અને એ સૂનકાર પણ આપણે ભૂખે પીડાતા કરોડોના ખૂનથી મેળવી શકીએ છીએ. કેમકે તેમની પાસેથી મહેસૂલના રૂપમાં તેમનું લોહી રોજ ન ચૂસાય તો હિંદુસ્તાનમાં પથરાયેલું લશ્કર અને તેના કિલ્લા અને છાવણીઓ નભી જ ન શકે. આ કરોડોના ભૂખમરાથી રિબાઇ-રિબાઇને લોકો રોજ મરતા જાય છે એ દુઃખનું ભાન જો ટીકાકારોને થાય તો એ દુઃખ ટાળવાને અર્થે તેઓ અંધાધૂંધીનું અને તેથી યે કંઇક ભયંકર વસ્તુ હોય તો તેનું જોખમ વહોરી લે. જ્યાં લગી આ લૂંટના રાજ્યનો અંત નથી આવ્યો, ત્યાં લગી આ દારુણ દુઃખનો પણ અંત આવવાનો નથી. બ્રિટિશ રાજ્યની હેઠળ લોકોની સ્થિતિ ધીમેધીમે સુધરતી આવી છે એવો મને જરા પણ વિશ્વાસ હોત તો હું અવશ્ય ધીરજ રાખી શકત. પણ દુઃખની વાત એ છે કે જરાક પણ નિરીક્ષણ કરનારને માલૂમ પડ્યા વિના ન રહે કે કરોડોની હાલત આ રાજ્યતંત્ર નીચે ઉત્તરોત્તર બગડતી આવી છે. આટલું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી બેઠા રહેવું એ પાપ છે; અને અંધાધૂંધી ઇત્યાદિની કલ્પનાના ભયથી જે કાર્ય ન અટકાવીએ તો અંધાધૂંધી અટકી જવાનો સંભવ છે, અને જે કાર્ય સફળ થાય તો કરોડો નિરપરાધી દુઃખી ભાઇબહેનોની નિર્દય લૂંટ હમેશાંને માટે ટળવી જ જોઇએ, એવું સવિનય ભંગરૂપી કાર્ય ન કરવું એ બેસી રહેવાના કરતાં યે વધારે પાપ છે.

પર્દો ખૂલ્યો

" અમુક ઉદ્દેશની ગમે તેટલી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તેથી, તે ઉદ્દેશની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થાય તે પહેલાં નિરાકરણ કરવાના બધા પ્રશ્નોનું આપોઆપ નિરાકરણ થઇ શકે છે એવું મેં હિંદુસ્તાનના લોકોને કદી મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. ઉદ્દેશનું સ્પષ્ટમાં સ્પષ્ટ નિવેદન, અને તે ઉદ્દેશની સિદ્ધિ, એ બંને જુદી વસ્તુઓ છે. કોઇ ડાહ્યા પ્રવાસી કદી એમ માનશે નહિ કે એને ક્યાં જવાનું છે એટલું સ્પષ્ટ નક્કી થયાથી તેના પ્રવાસનો અંત આવી ગયો અને પોતાના ગમ્ય સ્થાને તે પહોંચી ગયો. "

× × ×

" જે કામ અંગ્રેજ સરકારે કરવાનું છે તે ગોળમેજી કૉન્ફરન્સ તો ન જ કરી શકે, છતાં લોકમત શો છે તે નક્કી કરી તેનો મેળ સાધવાનું એથી જરાય ઓછું મહત્ત્વનું નહિ એવું કામ કરવાને માટે એ બોલાવવામાં આવશે. પરિણામે આ કૉન્ફરન્સ અંગ્રેજ સરકારને સૂચના કરી શકશે, અને તે પછી પાર્લામેંટની આગળ આખરે બંધારણની યોજના ઘડીને મૂકવાનું કામ તે સરકારનું થઇ પડશે. "

નામદાર વાઇસરાયના વડી ધારાસભામાં આપેલા ભાષણમાંના ઉપરના બે ઉતારાથી સાવ સ્પષ્ટ થાય છે કે ' ડુમિનિયન સ્ટેટસ ' તુરત મળવાના ઉદ્દેશથી ગોળમેજી કૉન્ફરન્સ મળવાની નથી. અને ' ડુમિનિયન સ્ટેટસ ' એ હિંદુસ્તાનનું દૂરનું ધ્યેય ભલે હોય એવું

લૉર્ડ બર્કનહેડ પણ કબૂલ કરવાને તૈયાર થાય એ વિષે આપણે શંકા ન કરીએ. જ્યાં સમય જ મહત્ત્વની બાબત છે ત્યાં અમુક વસ્તુ આજે મળશે કે ભવિષ્યમાં કોઈક દિવસે મળશે એમ કહેવામાં કેવળ ઓછાવત્તાનો ભેદ નથી પડતો પણ આસમાનજમીનનો ફેર પડી જાય છે. અને આવો આસમાનજમીનનો ફેર દિલ્હીમાં થયેલી મુલાકાત દરમ્યાન સ્પષ્ટ જોવામાં આવ્યો ત્યારે વાઇસરૉયની મનોદશા અને મહાસભાની મનોદશામાં જરાય મેળ ન ખાય એમ સિદ્ધ થયું. આજે દેશમાં ગણ્યાંગાંઠયા કરોડપતિ છે, અને કરોડો કોડી વિનાના છે; આ રાજ્ય લાંબું ચાલે તો પેલા કરોડપતિઓ પણ રોજની સાત પૈસાની સરાસરી કમાણીવાળા થઈ જાય. આ સ્થિતિ આવે ત્યાં સુધી ભલે હિંદુસ્તાન 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ'ની વાટ જોયા કરે એમ વાઈસરૉયને પાલવે. જ્યારે મહાસભાની તો ઇચ્છા એવી છે કે, જો તેનું ચાલે તો આજે જ, કરોડપતિને પેટ ભરવા જેટલું જોઇએ તેટલું દરેક ભૂખે મરતા ખેડૂતને પણ મળી રહે એવી સ્થિતિ કરી મૂકે. અને જ્યારે ખેડૂતને પોતાની દુર્દશાનું સંપૂર્ણ ભાન થશે અને તેને લાગી જશે કે તેની અપંગ દશાને માટે કિસ્મતને નહિ પણ આ રાજ્યને દોષ દેવાનો છે, ત્યારે તે બીજા કોઈની સલાહ કે મદદ વિના આપોઆપ જ અધીરો થશે, અને અમુક સાધનો કાયદેસર છે કે ગેરકાયદેસર છે અથવા હિંસક છે કે અહિંસક છે એનો વિચાર કર્યા વિના પોતાથી બને તેવી રીતે આ રાજ્યની જૂસરી પોતાને ગળેથી ઉતારી નાંખશે.

મહાસભા એ ખેડૂતને સાચે માર્ગે દોરવાની આશા રાખે છે.

વાઇસરૉયના ભાષણથી બીજી એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થાય છે. હિંદી રાજારજવાડાઓના પ્રશ્ન એ પોતે માનેલી અમૂલ્ય તપાસનું એક અવિભાજ્ય અંગ હોવું જોઇએ એવી શોધ સર જોન સાઇમનને કેમ કરી તે પણ હવે સમજી શકાય છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના લોકો તો પોકાર પણ કરી શકે છે, રાજાઓ અંગ્રેજ સરકારની જ કૃતિ હોઈ બોલીચાલી પણ નથી કરી શકતા, એટલે કૉન્ફરન્સમાં જે લૂંટબાજી રમાવાની છે તેમાં એ લોકો

ઉપયોગી મહોરાં બની શકે એ ઉદ્દેશ છે. કૉન્ફરન્સમાં ' ડુમિનિયન સ્ટેટસ'ના નામ ઉપર તાળીના ગડગડાટ થશે, પણ એ જ વખતે હિંદુસ્તાનના કરોડો ગરીબોને માથે વધારે બોજાની મેખ મરાશે. એવી એ લોકોએ જ ગોઠવેલી જુગટાની બાજીમાં જેને જોડાવું હોય તે ભલે જોડાય.

નામદાર વાઇસરૉય મહાસભાના રાષ્ટ્રીય કરજ વિષેના ઠરાવથી ચીડાયા છે. શા સારૂ ? એટલું યાદ રાખવું જોઇએ કે મહાસભાએ આ કરજોમાંથી યોગ્ય કયાં છે અને અયોગ્ય કયાં છે તે ઠરાવવાનું તો નિષ્પક્ષ પંચને સોંપેલું છે. આ કરજોમાંના કેટલાકનાં વાજબીપણા વિષે સવાલ ઉઠાવવો એ પણ શું ગુનો છે કે ? આટલો બધો નિર્દોષ ઠરાવ લૉર્ડ અર્વિન સહન નથી કરી શકતા એ બ્રિટીશ મનોદશાનો એક નમૂનો છે. આ બધાં કરજ હિંદુસ્તાને સ્વેચ્છાએ પોતાના કલ્યાણ માટે કર્યાં છે, અને હિંદી પ્રધાને કરેલા કબાલાના વાજબીપણા વિષે શંકા કરવી એમાં નરી કૃતઘ્નતા રહેલી છે એમ હજારો અંગ્રેજો પ્રામાણિકપણે માને છે.

નામદાર વાઇસરૉયના ભાષણમાં ઐક્ય ઉપર બહુ વજન દેવામાં આવ્યું છે, પણ જ્યાં સુધી પરદેશી રાજ પોતાનો પાયો યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ કાયમ કરવાને માટે, અનેક હિતસંબંધોને જુદા પાડીને, જાણીને કે અજાણતાં, તેમને એકબીજાની સાથે લડાવ્યા કરે ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ ઐક્ય અશક્ય છે. એ જૂઠી જંજાળમાંથી મહાસભા નીકળી ગઇ એ સારૂં જ થયું. સીધે રસ્તે ચાલતાં મહાસભાની લોકપ્રિયતા જાય તો છો જાય. પણ ૨૬મી તારીખે આખા દેશમાં જે લોકલાગણીનું દર્શન થયું તેથી તો અચૂક રીતે સિદ્ધ થાય છે કે લોકોનાં હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવનારી એક સંસ્થા હજી મહાસભા જ છે. કરોડોને એક માળાના મણકાની જેમ સાથે રાખનાર સૂત્ર તેમનો ભૂખમરો છે એ પ્રભુની કૃપા જ સમજવી. હિંદુ કે મુસલમાન કે

ગમે તે જાતભાતના ખેડૂતની પાસેથી તેનો દોકડેદોકડો હરી લેવાના પોતાના કર્તવ્ય વિષે આ સરકાર સાવ નિષ્પક્ષ વૃત્તિથી કામ કરે છે. આમાં સરકાર ભેદભાવ નથી રાખતી.

લૉર્ડ રેડિંગની મારે ૧૯૨૧માં મુલાકાત થઈ ત્યારે મેં ચાલુ તંત્રમાં અમુક સુધારા કરવાની 'બાલિશ' સૂચના કરી હતી. લગભગ તેવી જ બાલિશતા લૉર્ડ અર્વિનની પાસે કરવાની હું રજા લઉં છું. જો તેમની અને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળની દાનત સાફ હોય તો તેઓ નીચેના સુધારા તુરત દાખલ કરાવી શકે છે.

૧ સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ;

૨ હૂંડિયામણનો દર રૂપિયાની ૧૬ પેન્સ થાય;

૩ જમીનમહેસૂલ ઓછામાં ઓછું અર્ધું કરી નાંખવામાં આવે અને પછી ધારાસભાના અંકુશ તળે તે મૂકવામાં આવે;

૪ મીઠાનો કર તદન નાબૂદ થાય;

૫ લશ્કરી ખર્ચ હાલ છે તેના કરતાં અર્ધો કરી નાંખી તેમાં ઘટાડો કરવાની શરૂઆત થાય;

૬ આ પ્રમાણે કરવાથી મહેસૂલમાં થતા ઘટાડાને અંગે મોટા મોટા પગારદારોના પગાર અર્ધા અથવા તેથી જેટલા ઓછા કરવાનું ઘટે તેટલા ઓછા કરવામાં આવે;

૭ પરદેશી કાપડ ઉપર સ્વદેશીની પૂરેપૂરી રક્ષા થાય એટલી જકાત નાંખવામાં આવે;

૮ શ્રી. હાજીનો હિંદી દરિયાકાંઠાના વેપાર સંબંધી કાયદાનો ખરડો પસાર કરવામાં આવે;

૯ સામાન્ય ન્યાયની અદાલતોએ ખૂનના અથવા ખૂનમાં મદદ કરવાના ગુના માટે જેમને તકસીરવાર ઠરાવ્યા હોય તેવા સિવાયના બધા રાજકીય કેદીઓને છોડી દેવામાં આવે, બીજા રાજકીય ગુનાઓ માટે કામ ચાલતાં હોય તે બધાં બંધ થાય, રાજદ્રોહ વિષેની ૧૨૪અ કલમ,

૧૮૧૮નું રેગ્યુલેશન અને એવા બીજા કાયદા રદ થાય, અને આજે દેશવટો ભોગવી રહેલા દરેક હિંદીને દેશમાં પાછા આવવાની પરવાનગી મળે;

૧૦ સી. આઈ. ડી. (ગુપ્તચર ખાતું) નાબૂદ કરવામાં આવે અથવા ધારાસભાના અંકુશ નીચે મૂકવામાં આવે;

૧૧ ધારાસભાના અંકુશ તળે રહીને આત્મરક્ષણને માટે જેને બંદૂક જેવાં હથિયાર જોઇએ તેને તેવાં હથિયાર મેળવવાનો પરવાનો આપવામાં આવે.

આજે તુરત કરી નાંખવા જોઇએ એવા સુધારાઓ બધા જ આમાં આવી જાય છે એમ નથી, પણ નામદાર વાઈસરૉયે સીધી-સાદી પણ મહત્ત્વની દેશની આટલી જરૂરિયાત પૂરી પાડવી જોઈએ. આમ થાય તો એમને ખાતરી આપી શકાય કે સવિનય કાનૂનભંગની વાત કદી તેમને કાને નથી પડવાની, અને પછી મત અને માગણી રજૂ કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ હશે તેવી કોઇ પણ પરિષદમાં મહાસભા ખરા દિલથી ભાગ લેશે.

આપણા દેશમાં ઐક્ય નથી તે કારણસર આ સુધારા કરવામાં વાંધો ન આવવો જોઇએ.

મહાસભા સાચી વસ્તુની પાછળ પડેલી છે, પડછાયાની પાછળ નથી પડેલી. દર વર્ષે ભરાતી મહાસભામાં લાખો માણસો ઉભરાય છે તે કેવળ નામની જ સ્વતંત્રતા મેળવવાની ખાતર નહિ, પણ તેઓ એવી આશાએ ભેગા થાય છે કે જ્યારે સ્વતંત્રતા મળશે ત્યારે તેની ઉષ્મા સર્વત્ર–દેશનાં દૂરદૂરનાં ગામડાંમાં પણ–અનુભવાશે. સૌથી મોટું અનિષ્ટ એલાશક આર્થિક લૂંટનું છે, અને ચાલતાં ને હાલતાં સ્વાભિમાનનો નાશ કરનારી નાનમની લાગણી લોકોને અનુભવવી પડે છે તેનું છે. સ્વ. સર નારાયણ ચંદાવરકર એક બકરાની વાત કરતા. એ બકરાને બળજોરીથી આલેશાન હવાદાર બાગમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો ત્યાં તે સુકાઇ ગયો, પણ જ્યારે તેને પાછો તેની

માલિકને સોંપવામાં આવ્યો ત્યારે તે પોતાના ભૂંડાભૂખ જેવા અંધારા ઝૂંપડામાં નાચતોકૂદતો ચાલ્યો ગયો. તેમ જ આપણને હવાઇ શાંતિ નથી જોઇતી, એથી અંધકારમય અરાજકતા બહેતર માનીએ—જો તેથી કરીને લોકોને ચૂરી નાંખનારું દળદર ફીટી શકતું હોય તો.

અહિંસા અને ખૂની કાનૂનભંગ કરનારાઓનું ભયંકર વેર વાળવામાં આવશે એવી જે ધમકી આપવામાં આવી છે એનો કશો અર્થ નથી. બંને વચ્ચે એક વસ્તુ તો સામાન્ય છે જ—બંનેને ખબર છે કે તેમણે કેવડું જોખમ વહોરેલું છે, બંનેની સંકટ સહન કરવાની તૈયારી છે. બંનેનાં સાધન પણ એક જ હોત તો કેવું સારું! બન્નેનો ઉદ્દેશ એક જણાતો હોવા છતાં સાધન પરસ્પરવિરોધી છે. હું જાણું છું કે મારા જેવો અહિંસક ક્રાંતિવાદી હિંસક ક્રાંતિવાદીની પ્રગતિ અટકાવે છે. પણ તેની પ્રગતિ હું અટકાવું છું તેના કરતાં તે મારી પ્રગતિ વધારે અટકાવે છે. હું 'મહાત્મા' કહેવાવાના લીધે, મારા માર્ગમાં એનો અંતરાય ન હોય તો, દેશની પ્રગતિ જેટલી તે કરી શકે તેના કરતાં ઘણી વધારે હું કરી શકું એમ છું એ વાત એને ગળે ઊતરે તો કેવું સારું! વળી એ વાત પણ એ સમજી લે કે મારા પ્રયોગને ઠીકઠીક અજમાવવા દેવાની એણે તક નથી આપી. એમાંના કેટલાકે મારી લાગણીને માન આપ્યું છે એ હું જાણું છું. પણ તેઓ બધા પોતાની પ્રવૃત્તિ તદ્દન બંધ રાખે એમ હું માગું છું. એમને જોઈએ તો એટલું પણ હું કબૂલ કરવાને તૈયાર છું કે મને લોર્ડ અર્વિનની ખફગીનો જેટલો ડર છે તેના કરતાં એ હિંસક ક્રાંતિવાદીઓનો વધારે ડર લાગે છે.

નામદાર વાયસરૉયે પર્દો ખોલીને વાતાવરણને ચોખ્ખું કરી મૂક્યું છે, અને પોતે અને આપણે ક્યાં છીએ એ જાણવાની આપણને તક આપી છે એટલા માટે દરેક મહાસભાવાદીએ તે નામદારનો આભાર માનવો ઘટે.

પૂર્ણ સ્વરાજના ગર્ભમાં

તુરતમાં કબૂલ થઇ શકે એવી અગિયાર માગણીઓ વાઇસરૉયની સમક્ષ મેં ગયે અઠવાડિયે રજૂ કરી તેથી અંગ્રેજી છાપાં ધગી ઊઠ્યાં છે. આમાં નવાઇ પામવા જેવું કંઇ નથી. અંગ્રેજોની દૃષ્ટિએ સ્વતંત્રતા આપવાના કરતાં એ માગણીઓ કબૂલ રાખવી એ ઘણું વધારે અઘરું છે. કેમકે તેમાં અંગ્રેજી વેપારને તે ભારે નુકસાન જુએ. સ્વતંત્રતા કહો કે 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ' એ આપતાં તો એવી શરત મૂકી શકાય કે જેથી બ્રિટિશ વેપારને મુદ્દલ હાનિ ન પહોંચે. પણ પેલી અગિયાર માગણીઓમાંની ઘણી એવી છે કે અત્યારે ચારેમેરથી ચાલી રહેલી લૂંટ તો બંધ જ થઇ જાય, અને હિંદુસ્તાન પાયમાલ થઇ રહ્યું છે એવી ઉડાઉ, ખર્ચાળ રાજ્યનીતિનો અંત આવે. આજ લગી તો જે જે છૂટ હિંદુસ્તાનને મળી કહેવાય છે તેને અંગે હિંદુસ્તાનની ઉપર કરજનો બોજો વધ્યો છે. નથી એક અંગ્રેજી અમલદાર કે અંગ્રેજી સિપાહી ઓછો થયો; નથી વાયસરૉયથી માંડી નાનામાં નાના અંગ્રેજી અમલદારનો પગાર ઓછો થયો. એથી ઊલટું, લી કમિશને પગારોમાં વધારો કર્યો, અને અંગ્રેજી અમલદારોને ભવિષ્યને સારુ મુચરકા લખી આપ્યા. તેથી સ્વતંત્રતાને નામે આપણને જે બંધારણ મળે તેની કલ્પના અંગ્રેજ એવી કરે કે તેથી તેમને સારુ હિંદુસ્તાન હંમેશાંની કામધુક બની જાય. આજે 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ' અથવા સ્વતંત્રતાથી તેઓ ભડકે છે તો તે એટલા જ ખાતર કે રખેને સાચે જ વધારે છૂટ મળતાં નિત્ય ચાલતી લૂંટ બંધ થઇ જાય. એટલે જ્યારે સ્વતંત્ર-

તાની હિલચાલના ગર્ભમાં રહેલી વસ્તુ મેં પ્રકટ કરી ત્યારે તેથી અંગ્રેજી છાપાં ધગી ઊઠયાં એમાં શી નવાઈ?

પણ સ્વતંત્રતાનો અર્થ કરોડો દેહાતી શું કરે છે એ શહેરવાસીઓએ બરોબર સમજી લેવો ઘટે છે. જાન્યુઆરીની તા. ૨૬મીએ જે અદ્ભુત ઉત્સાહ અણધારી રીતે હિંદુસ્તાનમાં ચોમેર પ્રકટ થયો એ શું બતાવે છે? દેહાતી બિચારા બંધારણમાં શું સમજે? પ્રજાના પ્રતિનિધિ છૂટથી બેસી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કાયદાઓ ઘડી શકે તેનો અર્થ તેઓ શું જાણે? તેમને મન સ્વતંત્રતા એટલે ઓછી વિઘોટી, મીઠાનો કર બંધ, પટેલતલાટીનો ત્રાસ બંધ, ખાલી કોઠી ભરપૂર, શાહુકારની પજવણી બંધ, વેઠ બંધ, દારૂનાં પીઠાં બંધ, પરદેશી કાપડની દુકાનો બંધ, ઘેરઘેર ચરખા અને ઘેરઘેર બરકત. આ અર્થ મેં ગયે અઠવાડિયે સ્પષ્ટ કરી આપ્યો. એ ભલે અંગ્રેજોને મન મારો ગુનો ગણાય, પણ દેહાતીઓને મન તેમની હાજત જાણવાની મારી શક્તિની એક નિશાની માત્ર છે.

સર માલકમ હેલી ખૂબ ગુસ્સો કરી કાં ન બોલે કે કરજ ન ભરવાની વાત તો દેવાળિયા જ કરે? હકીકત તો એવી છે કે હરહાલતમાં કરજ ન ભરવાની વાત મેં કરી જ નથી. જે વાત મેં કરી તે પોતાના વાણોતર પ્રત્યે કરવાનો પ્રત્યેક શેઠનો અધિકાર છે, અથવા ઉમરે પહોંચેલાનો પોતાના વાલી પ્રત્યે કરવાનો અધિકાર છે. અંગ્રેજી અમલદાર પોતાને હિંદુસ્તાનના રક્ષક માને છે; આપણે તેમને ભક્ષક માનીએ છીએ. શું તેમની પાસેથી હિસાબ માગવાનો આપણને શક્તિ આવ્યે અધિકાર નથી? આવી સીધી અને સમજી શકાય એવી બાબતમાં અંગ્રેજી અમલદાર કે અંગ્રેજી છાપાં ગુસ્સો કરે એ બતાવે છે કે તેઓ હજુ આપણી સાથે સીધી વાત કરવાને સારુ તૈયાર નથી થયા. અને એવી તૈયારી ન હોય ત્યાં લગી તેમણે યોજેલી કોઇ પણ કૉન્ફરન્સમાં જવું એને હું જાળમાં ફસવારૂપ માનું છું. જ્યારેત્યારે

અંગ્રેજી વેપારમાં કરોડોનો ખાડો સહન કરવા અંગ્રેજોએ તૈયાર થવું જ પડશે. નિત્ય કંગાળ થતું જતું હિંદુસ્તાન તેમને પ્રતિવર્ષ કરોડો રૂપિયા નહિ જ આપી શકે. મારે મન સ્વતંત્રતા એટલે આ જબરદસ્તીથી થતી વાર્ષિક લૂંટ બંધ કરવાની આપણી શક્તિ. એ શક્તિ આપણને લંડનમાં જવાથી મળવાની નથી. પણ એ શક્તિ મેળવીને આપણે લંડન જઇ શકીએ છીએ. એમની પાસે બંદૂકના બળથી વેપારની રક્ષા કરવાની ઇચ્છા અને શક્તિ ભલે હો. એ વેપારને રોકવાની આપણી ઇચ્છા તો આજે છે. પણ સત્યાગ્રહરૂપી અથવા કર ઈત્યાદિ ભરવાની ના કહેવારૂપી શક્તિ આપણે જ્યારે મેળવીએ ત્યારે આપણે બન્ને પક્ષ સરખા થયા કહી શકીએ, અને ત્યારે આપણે માનપૂર્વક અને સહીસલામતીપૂર્વક તેમણે યોજેલી કૉન્ફરન્સમાં જઈ શકીએ.

પણ જો અંગ્રેજોએ પોતાના વેપાર ઇત્યાદિ વિષે પોતાના વિચારો બદલવા રહ્યા છે અને કેટલાક ભોગો તજવા રહ્યા છે, તો આપણા કરોડપતિઓ, મોટા જમીનદારો વગેરે અંગ્રેજી રાજ્યના દલાલોએ પણ પોતાના વિચારો બદલવા જોઇશે અને કેટલાક ભોગો તજવા જોઇશે. કરોડપતિ અને મોટા જમીનદાર અંગ્રેજી રાજ્યના દલાલ નહિ તો બીજા શું હોઇ શકે? કરોડપતિ કરોડ કમાય છે, તો વીસ કરોડ અંગ્રેજને કમાવી આપે છે. આ અતિશયોક્તિ નથી, પણ ચોખ્ખા હિસાબની વાત છે. એટલે જાપાનના અમીરઉમરાવોએ જે ત્યાગબુદ્ધિ કેળવી હતી તે આપણા ધનાઢ્ય લોકો ન કેળવે ત્યાં લગી આપણા રસ્તામાં મુસીબતોના પહાડો રહેલા જ છે.

એ પહાડ ધનાઢ્ય લોકો દૂર ન કરે તો યે જેણે સત્યાગ્રહરૂપી અમૃતનો પ્યાલો પીધો છે તે પોતાનું કામ છોડી નહિ શકે. માત્ર ધનાઢ્યના સહકાર વિના દેશે વધારે સાહસ ખેડવું પડશે અને વધારે જોખમો ઉઠાવવાં પડશે. તે જોખમ ન ઉઠાવે અને અહિંસાનું નામ માત્ર લઇને સત્યાગ્રહી બેસી રહે તો તેની અહિંસા ભીરુતાનું રૂપ ધારણ કરવાનો પૂરો ભય છે.

અહિંસક યુદ્ધ કરવા જતાં હિંસક યુદ્ધ આવી પડવાનો જે ભય રાખવામાં આવે છે એ ભયને પણ મર્યાદા હોવી જોઇએ. અને તેથી જરા હિંસાનું રૂપ આલેખીએ. ઊંડા ઊતરીને તપાસીએ તો આપણે જોઇશું કે આપણે હિંસાની મોટી જાળમાં આજે જ ફસાયેલા છીએ. તેના કરતાં વધારે મોટી હિંસાની મૂર્તિ આ રાજ્ય છે. એની હિંસા વ્યવસ્થિત છે, અને સામાન્યપણે અદૃશ્ય રહેલી જણાય છે, તેથી તે ઓછી હાનિકર નથી પણ વધારે હાનિકર છે. કેમકે એની ક્રિયા ચોવીસે કલાક ચાલુ છે. નાદીર અને તૈમુરની હિંસા આની સાથે સરખાવતાં કશી ગણતરીમાં નહોતી. એ ક્ષણિક અને ઉઘાડી હોવાથી તેનું નિવારણ હતું. આ સ્થાયી હોવાથી તેનું નિવારણ બહુ કઠિન છે. અને આ હિંસા એટલાં બધાં સૂક્ષ્મ રૂપો ધરે છે કે તે ઘણીવાર ઓળખી શકાતી નથી, અને કેટલીકવાર તે દૈવી જેવી દેખાય છે. લોભ, દંભ, વૈભવ, ખુશામત વગેરે હિંસાનાં જ રૂપ છે, અને આ રાજ્યનીતિમાં આ બધી વસ્તુઓનો સમાવેશ હોય છે. લોભ એટલો છે કે રાજ્યકર્તાઓનું પેટ ભરાતું જ નથી. દંભ એવો છે કે હિંદુસ્તાનના ભલાને નિમિત્તે તેનું ભૂંડું જ થયા કરે છે, છતાં હિંદુસ્તાનના તારણહારનો તેનો દાવો ચાલ્યા જ કરે છે. વૈભવ એટલો છે કે કરોડો રૂપિયા નવી રાજ્યધાનીમાં નાંખ્યા છે. પ્રત્યેક ઉનાળે લાખોને ખર્ચે દફતર ઉપાડીને પહાડો ચડે છે; મકાનોના શણગારમાં અઢળક ધન ખર્ચાતા છતાં શણગારનો અંત આવતો જ નથી. અને જેની પાસેથી કંઇ પણ કઢાવવું હોય અને ડર બતાવવાને બદલે ખુશામતથી કામ સરતું હોય તો ઇનામ, અકરામ, ખિતાબો વગેરે આપીને તેની પાસેથી કામ કઢાવવામાં આવે છે. આ બધાને અંતે હિંદુસ્તાન માથું ઊંચકી ન જ શકે એવી રીતે ચોમેર કરોડો રૂપિયાની ફૂલખરણી કરીને કિલ્લાઓ બાંધવામાં આવ્યા છે, અને કાળા ગોરાનું લશ્કર ગોઠવવામાં આવ્યું છે. આવી વ્યાપક હિંસા પૃથ્વીના કોઇ પણ વિભાગમાં હોય એવું મને જ્ઞાન નથી. જંગલી મુલકો ગણવામાં આવે છે ત્યાંની હિંસા

આપણને ભડકાવનારી છે એ ખરું, પણ આ હિંસાના જેટલી એ કદી ઘાતક નથી હોતી; તેનું ભયંકર રૂપ ઢંકાયેલું ન હોવાથી તેને આપણે ઓળખી શકીએ છીએ, અને તેનો ગતિમાન અહિંસાથી પ્રતિકાર નથી કરી શકતા તો છેવટે તેનાથી દૂર તો રહીએ જ છીએ. પણ આ પ્રલોભિની, માયાવી હિંસાથી તો લલચાઇને તેની જાળમાં ફસાઈ જઇએ છીએ, અને ફસાતા છતાં ઘણીવાર એને ઓળખી પણ નથી શકતા. આવી ઘોર હિંસાની સામે થવાની શક્તિ આપણે મેળવવી રહી. તે શક્તિ મેળવતાં અને તેનો ઉપયોગ કરતાં રખેને હિંદુસ્તાનમાં અશાંતિ ફેલાઇ જશે, અંધાધૂંધી વ્યાપી જશે, એવો ડર બતાવવામાં આવે છે. પણ આપણે આ વ્યાપક હિંસારૂપી આગમાં પડેલા છીએ તેને કઇ હિંસાનો ડર લાગવો જોઈએ ? અથવા કઇ હિંસાનું જોખમ વધારેપડતું લાગે ? ભૈરવજપની અણીએ બેઠેલા માણસને કયા ભયની પરવા હોઇ શકે ? તેથી જેઓ અહિંસાને વરેલા છે તેમનો માર્ગ સીધો છે એમ મને લાગે છે. અને તેમને બેસી રહેવા ઉપરાંત કંઈ રસ્તો સૂઝે નહિ તો તેમની અહિંસા લજવાય, અને કદાચ એ અહિંસા ન હોય પણ તેની અતિશયતા નામર્દી હોય એટલે હિંદુસ્તાનમાં અહિંસાને અંતિમ એક જ ઉપાય માનનારા માણસોનું દળ ખરેખર હોય તો તેમણે આ સમયે પોતાના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરી ઘોર હિંસાનો કાં તો પરાજય કરવો અથવા લડતાંલડતાં ખપી જવું એ તેમનો ધર્મ છે.

આમાં એક સાચું જોખમ છે ખરૂં. હિંદુસ્તાનમાં એક હિંસક દળ પણ કામ કરી રહ્યું છે. તે માને છે કે અહિંસાથી કદી આ હિંસાનો પરાજય થવાનો નથી, સ્વતંત્રતા મળવાની નથી. અહિંસક દળ ગતિમાન થતાં આ હિંસક દળ વચમાં પડી પોતાનું બળ અજમાવવાની ભૂલ કરવાનો સંભવ છે. એમ અહિંસક દળ સૂડી વચ્ચે સોપારીની જેમ અત્યારે થઈ રહ્યું છે. પણ જ્યારેત્યારે પણ આ જોખમ ખેડ્યે જ છૂટકો છે. અણીને ટાંકણે અહિંસા કામે ન

લાગી શકે તો તે નિરર્થક શસ્ત્ર ગણાવું જોઇએ. અનુભવી ઋષિમુનિઓની પ્રતિજ્ઞા એવી છે કે અહિંસાના સાન્નિધ્યમાં હિંસા શમી જાય છે. તેથી મારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે જો હિંદુસ્તાનમાં ખરેખર અહિંસક દળ હશે તો તે બધાં ભયોને અને જોખમોને ઓળંગી જશે, અને એ દળ નામ માત્ર જ હશે અને દૂરથી જ રળિયામણું દેખાતું હશે તો તેનો નાશ થઇ જાય એ જ બરોબર છે. એમ થાય તો પરાજય અહિંસાનો નહિ થાય. પણ અહિંસા પાળવાનો પ્રયત્ન કરતાં કરતાં પોતાના કાર્યપૂરતી અહિંસાને ન પહોંચનારનો નાશ થયો એમ સિદ્ધ થશે. તેમના નાશમાંથી શુદ્ધ અહિંસા પ્રકટ થશે. એ વિશ્વાસ ઉપર અત્યારે અહિંસક યુદ્ધની આખી રચના હું નમ્રભાવે હૃદયમાં યોજી રહ્યો છું.

વિરોધ કે વિરોધાભાસ

શ્રી. ત્રિવિક્રમરાવ નામના એક બૅરિસ્ટર બેઝવાડાથી લખે છે:

“પૂર્ણ સ્વરાજની આપની લડત અને ‘યંગ ઇંડિયા’ના એક તાજા લેખમાં જણાવેલી ૧૧ શરત વચ્ચે મને બહુ વિરોધ લાગે છે, કારણ આ બધી શરતો સફળ કરવાને માટે ધારાસભાઓના સાધન વિના છૂટકો નથી. આ માગણી પછી તો ધારાસભાના બહિષ્કારની આપની દલીલમાં કશું વજન રહેતું નથી, અને કોઇની ઉપર એની અસર થાય એમ નથી. ગોળમેજી પરિષદનો બહિષ્કાર જાહેર કર્યા પછી વાઇસરૉયની સાથે પાછી મસલત કરવાથી શો ફાયદો થશે? આમાં આપની નબળાઈ નથી? અને જેઓ આપની પાસે માર્ગદર્શન ઇચ્છે છે, તેમને આપે ભૂંડી રીતે નાસીપાસ નથી કર્યા?

“વળી ધારાસભાનો બહિષ્કાર સૂચવીને સ્થાનિક મંડળોમાં ચાલુ રહેવાની આપે વાત કરી છે એમાં પણ પરસ્પર વિરોધ છે. જો ધારાસભાઓ શોભાના ગાંઠિયા જ હોય, અને એનો દેશને ઉપયોગ ન રહ્યો હોય, તો સ્થાનિક મંડળો વધારે નહિ તો એટલાં જ નિરુપયોગી નીવડયાં છે. સ્થાનિક મંડળો અને ધારાસભામાં ભાગ લઇને અનેક મહાસભાવાદીઓને પોતાના હાથ કાળા કરવા પડયા છે. મ્યુનિસિપાલિટી કે લોકલ બોર્ડમાં લોકોના પ્રતિનિધિઓને તો કશી સત્તા નથી જ. મ્યુનિસિપાલિટી વગેરે ઉપર કદી કશું કામ ન કરે એવા ગળિયા બળદ જેવા મિનિસ્ટરો (પ્રધાનો) નું રાજ્ય છે,

ધારાસભા ઉપર મનસ્વી કારભારીઓ એકિઝક્યૂટિવ કાઉન્સિલરોનું રાજ્ય છે. બંનેની ઉપર નોકરશાહીનો દોર સરખો ચાલે છે. એટલે એક બાબતમાં જુલમની સામે થવું અને બીજી બાબતમાં તેનો વિરોધ કરવાનો શો અર્થ છે? . . . આપનું નેતૃત્વ ઢીલુંપોચું હોય એમ અમે નથી ઇચ્છતા, એમાં ગતિ અને વેગ હોય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. એકવાર આપ સ્વાતંત્ર્યનાં સ્વપ્નાં જુઓ છો અને ઘડી પછી પાછા 'લિબરલ'ના જેવા ભિક્ષાવૃત્તિવાળાનેય ન છાજે એવી માગણી કરો છો. રાતદિવસ વિચાર કર્યા છતાં પણ આપ સીધો, સરખો, કાર્યક્રમ ન ઉપજાવી શકતા હો તો આમ વર્ગને દોરવાનું અને દેશને સ્વરાજ અપાવવાનું કામ આપ છોડી દો એ બહેતર છે."

બીજા કેટલાકે પણ ઘણુંખરું આ જ ભાવનું લખ્યું છે. મારે જ મારામાં અનેક પરસ્પરવિરોધી લાગતી વસ્તુઓ રહેલી છે એ કબૂલ કરવું જોઇએ. પણ હું 'મહાત્મા' કહેવાઉં છું, એટલે એક પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાના વચનનો આશ્રય લઇને કહું તો ખોટું નહિ કે પોતાના વિચારોનો એકબીજા સાથે મૂર્ખાઇભરેલી હદ સુધી મેળ મેળવવાનું ભૂત અલ્પાત્માઓને જ વળગેલું હોય છે. મારી પરસ્પરવિરોધીદેખાતી વસ્તુઓમાં પણ એક પ્રકારનો મેળ છે, જેમ સૃષ્ટિમાં દેખાતા ભેદોમાં અભેદ છુપાએલો રહ્યો છે.

ધારાસભાનો બહિષ્કાર ૧૧ શરતોમાં રહેલી સુધારાઓની માગણીની સાથે સંપૂર્ણ સંગત છે. એવી ધારાસભામાં એ સુધારા પસાર કરવાની જો ખોળાધરી આપવામાં આવે તો તે ધારાસભામાં હું જરૂર જણાયે બેસવાને માટે તૈયાર થાઉં. પણ હાલની ધારાસભાઓની એમાંના ઘણાખરા, લગભગ એક પણ, સુધારા પસાર કરવાની મગદૂર નથી. અને મેં એમ કાંઇ કહ્યું નથી કે એ ૧૧ માગણીઓ મળી ગઇ એટલે સ્વાતંત્ર્યને માટેની લડત બંધ કરવી. મેં એમ કહ્યું છે ખરું કે જો એ બધી વસ્તુ મળી જાય તો મહાસભા ગોળ

મેજી પરિષદમાં જવાનું દ્વાર ખુલ્લું કરે અને સવિનય ભંગ મુલતવી રાખવામાં આવે. વાઇસરૉયના ભાષણે કેટલોક ભ્રમ પેદા કર્યો હતો તે દૂર કરવાને માટે એ ૧૧ માગણીઓ જણાવવામાં આવી હતી. પૂર્ણ સ્વરાજનું બંધારણ મળી ગયું એટલે આપણે કૃતકૃત્ય થઈ જતા નથી. પૂર્ણ સ્વરાજ તો એ માટે છે કે આ રાજ્યની કેટલીક ભયાનક ત્રૂટીઓ દૂર થાય. પૂર્ણ સ્વરાજનો સામાન્ય આમ વર્ગને માટે કશો અર્થ હોય તો તેમાં એ ૧૧ વસ્તુઓનો તો સમાવેશ થવો જ જોઇએ. અંગ્રેજો ચાલ્યા જાય એટલામાં જ પૂર્ણ સ્વરાજ આવી નથી જતું. દરેક ગામડિયાને થઈ જવું જોઇએ કે હવે હું મારું ભાગ્ય ઇચ્છું તેમ ઘડી શકું એમ છું, મારા પ્રતિનિધિઓ મારફતે મારે જે કાયદા કરવા હોય તે કરી શકું છું. એ ૧૧ શરતોમાં ગામડિયાઓને સાચી સત્તા મળવાની કેટલીક ખરી કસોટી રહેલી છે. બેઝવાડાના બૅરિસ્ટરનો કાગળ જ સિદ્ધ કરી આપે છે કે આ સ્પષ્ટીકરણની કેટલી જરૂર હતી. ૧૧ શરતોનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને અમૂર્ત શબ્દ 'ઇંડિપેન્ડન્સ' ને કાંઇક મૂર્ત સ્વરૂપ મેં આપ્યું છે. જો ધારાસભાઓમાંથી એ ૧૧ વસ્તુઓ મળી જાય તો એને વિષે મારી વૃત્તિ બદલવાનો હું જરૂર વિચાર કરૂં. અને ૧૧ શરતોનો સ્વીકાર થયો કે લાગલો જ હું મહાસભાને ગોળમેજી પરિષદમાં પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનું કહું, કારણ એ પરિષદમાં તો 'ઇંડિપેન્ડન્સ'ના ધોરણે જ ચર્ચા થશે. 'ઇંડિપેન્ડન્સ' નું બંધારણ ચર્ચવાને માટે પણ ગોળમેજી પરિષદ થઇ શકે એવી અવશ્ય મારી કલ્પના છે.

સ્થાનિક મંડળોની બાબતમાં હું મારી નબળાઇ જાણું છું. એ મંડળોમાંથી કાંઇ ખરેખરો લાભ મળે એવી મને જરાય શ્રદ્ધા નથી. હું કબૂલ કરૂં છું કે એમાંથી ઘણી ખટાશ અને લજ્જાસ્પદ કજિયા ઊભા થયા છે. પણ મહાસભા જેવા મોટા મંડળ પાસે માણસ ધારે તેટલું બધું જ ઝપાટાબંધ કરાવી શકતો નથી, છતાં સ્થાનિક મંડળોનો કબજો મેળવવાની તો વાત જ નથી. આવાં મંડળો દ્વારા

કશી સેવા ન થઈ શકે એમ જાણુતાંની સાથે જ ડાહ્યા અને નિઃસ્વાર્થી પુરુષ તેનો ત્યાગ કરશે—જેમ પંડિત જવાહીરલાલ નેહરુ, સરદાર વલ્લભભાઇ અને બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદે કર્યું હતું.

હવે રહી મારા નેતાપણાની વાત. જો મારામાં નેતાપણું હોય તો હું તે માગવા ગયો નહોતો. એકનિષ્ઠ સેવાના ફળ તરીકે તે મળેલું છે. માણસ પોતાનો સેવાનો સ્વભાવ દૂર કરી શકે તો આવું નેતાપણું દૂર કરી શકે. પુરુષ અને પ્રકૃતિની જેમ એ બન્ને વસ્તુ સાથે જડાયલી છે. અને આજે રાષ્ટ્રનું હું એક અવિભાજ્ય અંગ બન્યો છું એટલે મારી ત્રુટીઓ અને નબળાઇઓ સાથે જ રાષ્ટ્રે મને નભાવી લેવો રહ્યો. આ ત્રુટીઓ અને નબળાઇઓમાંની ઘણીનું તો મને દુઃખમય જ્ઞાન છે, અને ઘણીક વિષે સ્પષ્ટવક્તા ટીકાકારો કદી મારૂં ધ્યાન ખેંચતાં ચૂકતા નથી એ તેમની મહેરબાની છે. પણ એટલી મને ખાતરી છે કે જો મારા ટીકાકારો અને મારી કદી ટીકા ન કરનારાઓ મારો કાર્યક્રમ સમજવાની ધીરજ રાખશે અને તેનો અમલ કરવાની દઢતા રાખશે તો પૂર્ણ સ્વરાજ નજીક છે.

‘ નહિ હઠીએ ’

નૉર્થકિલફ હાઉસના છાપાંમાંથી તાજી કાપલીઓ મળી છે તેમાંની કેટલીક સરસસરસ વાનગી નીચે આપું છું:

“ × × × **હિંદુસ્તાનને સાંસ્થાનિક સ્વરાજ આપવાની વાહિયાત વાતો આપણા રાજદ્વારી પુરુષો છોડી દે તો સારૂં.** આવી ઘાતક નીતિની સાથે હમેશાં રમત રમનારાઓને જાહેર જીવનમાંથી લાત મારીને કાઢી મૂકવા જોઇએ.

“ **જકાતના પ્રશ્ન કરતાં અથવા બીજા કોઈ પણ રાજકીય પ્રશ્નના કરતાં હિંદુસ્તાનનો કબજો કાયમ રાખવો એ બ્રિટનના કલ્યાણ માટે વધારે મહત્ત્વની વાત છે. હિંદને** સામ્રાજ્યનો આધારસ્તંભ કહીએ તો કશું ખોટું નથી. એનો વેપાર આપણા લોકોનો પ્રાણદાતા છે. જો હિંદી બજાર આપણે ખોઇએ તો લેંકેશાયર દેવાળું કાઢે અને ત્યાંની મિલના મજૂરો ભૂખે મરી જાય. છેલ્લા જે વર્ષના આંકડા મળે છે તે જોતાં જણાય છે કે હિંદમાં ૮ કરોડ ૩૯ લાખ પાઉંડનો બ્રિટિશ માલ (આપણી કુલ નિકાસનો નવમા ભાગ જેટલો માલ) નિકાસ થયો હતો. અને હિંદ સિવાય બીજો ભાગ્યે જ કોઇ દેશ અથવા પ્રદેશ એવો છે કે આટલો બ્રિટિશ માલ આયાત કરતો હોય. હિંદુસ્તાનના વિપ્લવવાદીઓનો, જો તક મળે તો, આ વેપારનો નાશ કરવાનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ છે.

“ **સાયમન કમિશન આગળ આપવામાં આવેલા પુરાવા મુજબ હિંદુસ્તાનમાં, અંગ્રેજોની એક અબજ પાઉંડની પૂંજી રોકાયેલી છે**

વળી હિંદના વિપ્લવવાદીઓ તો સ્પષ્ટ કહી ચૂકયા છે કે તેઓ હિંદી રાષ્ટ્રીય કરજ ફેડવાનો ઇનકાર કરવાના છે, અને બ્રિટિશ પૂંજીથી હિંદુસ્તાનમાં ચાલતાં કારખાનાં અને ઉદ્યોગો જપ્ત કરવાના છે. **આટલી મોટી રકમનો ખાડો પડે તો બ્રિટન બેઠું થવાનું નથી જ.**

“ **હિંદમાં નમતું મૂકવાની નીતિ બંધ થવી જ જોઇશે.** × × × બે જ રસ્તા આપણે માટે ખુલ્લા છેઃ એક રસ્તો એ કે હિંદમાંથી વિદાય થવું અને હિંદને રાજારજવાડાઓને સોંપી દેવો. એ લોકો અખિલભારતીય મહાસભાના હિંદુ કાયદાબાજોની સાથે ઝપાટાબંધ હિસાબ ચૂકવી લેશે. બીજો રસ્તો એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં રહીને બરોબર રાજ ચલાવવું. એ બીજો રસ્તો જ આ દેશ અંગીકાર કરનાર છે. ”

આ નોંધનું મથાળું ‘ ડેલી મેલ ’ નું છે, તેમજ એમાં મોટે અક્ષરે છાપેલાં વાકયો એ છાપામાં પણ મોટે જ અક્ષરે છાપવામાં આવેલાં છે. લખાણને મિ. બેન ભલે મહત્ત્વ ન આપે, છતાં તેમાં જેટલી નિખાલસતા છે તેટલી જ સચ્ચાઈ છે. પણ ‘ નહિ હઠવાની ’ રમત તો બન્ને બાજુ ખેલી શકે છે. જો હિંદના કરોડો લોકો પોતાના સંકલ્પથી પાછા નહિ જ હઠે તો તેમની અહિંસા બ્રિટિશ લોકોની ‘ નહિ હઠવાની ’ બાજીને ભારે પડવાની છે, પછી ભલે બ્રિટન પોતાની જલ, સ્થલ અને વાયુની બધી સેના ઉપયોગમાં લાવે. હિંદની સાથેના સંબંધથી ઇંગ્લાંડને જે આર્થિક લાભ થાય છે, તેની જ બ્રિટિશ પ્રજાને પડી છે. એ આર્થિક લાભો આપવાના સદંતર બંધ કરીને જ હિંદુસ્તાનના લોકો તેના બોજાથી કચરાતા બચવાની આશા રાખે છે. એ લાભોમાંના ઘણાખરા બ્રિટને અનીતિથી મેળવેલા છે, એમ હિંદ માને છે. આમ ન હઠવાની આ બેવડી બાજી જોઇને ભલે જગત કંપે. પરપ્રજાને ચૂસવાનો બ્રિટનનો ગદ ગમે તે ભોગ આપીને પણ હિંદે નાબૂદ કરવો જ જોઇશે.

વાઇસરૉયને પત્ર

ધમકી નહિ પણ ધર્મકૃત્ય

સત્યાગ્રહાશ્રમ, સાબરમતી
૨૭ માર્ચ, ૧૯૩૦

પ્રિય મિત્ર,

વિનંતિ કે સવિનય ભંગની શરૂઆત કરવામાં રહેલું જે જોખમ ખેડતાં હું આટલાં વર્ષો સુધી અચકાયા કર્યો છું, તેમાં હું ઊતરું તે પહેલાં જો કાંઇ સમાધાનીનો માર્ગ મળે એમ હોય તો તે શોધવાની ઉમેદથી હું આપને આ લખવાને પ્રેરાઉં છું.

અહિંસા વિષેની મારી નિષ્ઠા સાવ સાફ છે. જાણીજોઇને હું કોઇ પણ જીવની હિંસા કરી શકું એમ નથી, તો મનુષ્યહિંસાની તો વાત જ શી? પછી, ભલેને, તે માણસોએ મારું કે જેમને હું મારા સમજું તેમનું ભારેમાં ભારે અહિત કર્યું હોય! આથી જોકે અંગ્રેજી રાજ્યને હું એક બલા માનું છું, છતાં એક પણ અંગ્રેજને, કે તેણે હિંદમાં મેળવેલા એક પણ ધર્મ્ય હિતસંબંધને, નુકસાન પહોંચાડવાનો મારો ઇરાદો નથી.

ગેરસમજ ન થાય તે માટે ફરીથી સ્પષ્ટ કરું છું. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્યનો અમલ એક બલા છે એમ હું માનું છું ખરો, પણ, તેથી અંગ્રેજોમાત્ર દુનિયાના બીજા લોકો કરતાં વધારે દુષ્ટ છે એવું મેં કદી માન્યું નથી. ઘણા અંગ્રેજો સાથે ગાઢ મિત્રતા બાંધવાનું મને સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે; એટલું જ નહિ પણ, અંગ્રેજી રાજ્યે

હિંદુસ્તાનને કરેલાં નુકસાન વિષેની ઘણી હકીકતો તો કઠોર સત્યને નિખાલસ અને નીડર રીતે ખુલ્લું પાડનારા ઘણા અંગ્રેજોનાં લખાણોમાંથી જ મેં જાણી છે, એ પણ મારે આભારપૂર્વક સ્વીકારવું જોઇએ.

ત્યારે હું શા માટે અંગ્રેજી રાજ્યને એક બલારૂપ માનું છું ?

કારણો આ છે: આ રાજ્યે એક એવા પ્રકારનું તંત્ર ગોઠવી દીધું છે કે એથી દેશ સદૈવ વધતા પ્રમાણમાં ચુસાયા જ કરે; વળી, એ તંત્રનો લશ્કરી અને દીવાની ખર્ચ એટલો તો સત્યાનાશ વાળનારો છે કે દેશને એ કદી પોસાઇ શકે એમ નથી. આને પરિણામે, હિંદુસ્તાનની રાંકડી કોટયવધિ પ્રજા ભિખારી થઇ ગઇ છે.

રાજકીય દૃષ્ટિએ આ રાજ્યે અમને લગભગ ગુલામ બનાવી દીધા છે. અમારી સંસ્કૃતિના પાયા જ એણે ઉખાડવા માંડયા છે. અને, પ્રજાને નિઃશસ્ત્ર કરવાની એની નીતિએ અમારી માનવતાને હણી નાંખી છે. સંસ્કૃતિના નાશથી થયેલી આધ્યાત્મિક હાનિમાં નિઃશસ્ત્ર દશાનો ઉમેરો થવાથી કાયર, અસહાય અધીનતાના જેવી મનોદશા અમારી પ્રજામાં કેળવાઇ છે.

'દાનત જ નહોતી'

મારા બીજા કેટલાક દેશબંધુઓની માફક હું પણ આશા બાંધીને બેઠો હતો કે આપે સૂચવેલી ગોળમેજી પરિષદમાં આનો કાંઇ ઉકેલ નીકળશે. પણ, જ્યારે આપે મને ચોખ્ખું જણાવી દીધું કે પૂર્ણ 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ'ની કોઇ પણ યોજનાને ટેકો આપવાની આપ અથવા બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ બાંહ્યધરી આપવા તૈયાર નથી, ત્યારે મને લાગ્યું કે હિંદુસ્તાનનો સમજણો વર્ગ સ્પષ્ટ જ્ઞાનથી, અને અજ્ઞાનને લીધે મૂંગો રહેલો કરોડો લોકોનો વર્ગ અસ્પષ્ટ ભાનથી, જે દુઃખો દૂર કરવા તલસે છે, તેનો ઉપાય ગોળમેજી પરિષદ લાવી શકે એમ નથી. અંતિમ નિર્ણય આપવાના પાર્લામેન્ટના અધિકારને લઇ લેવાનો આમાં સવાલ જ નહોતો, એમ કહેવાની જરૂર ભાગ્યે જ હોય,

પાર્લામેન્ટની અનુમતિ મળશે જ એવી અપેક્ષા રાખી પ્રધાનમંડળ રાજનીતિ નક્કી કરી નાંખે એવા દાખલા આજ પહેલાં અનેકવાર બન્યા છે.

આમ દિલ્હીની વિષ્ટિ નિષ્ફળ જવાથી, ઇ. સ. ૧૯૨૮માં કલકત્તાની મહાસભાએ જે ગંભીર ઠરાવ કર્યો હતો તેને અમલમાં મૂકવાની પેરવી કરવી એ સિવાય પંડિત મોતીલાલ નેહરુની અને મારી આગળ બીજો કોઇ માર્ગ જ રહ્યો નહિ.

પણ આપના જાહેર નિવેદનમાં વપરાયેલો 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ' શબ્દ એના સાચા અર્થમાં જ વપરાયો હોત તો 'પૂર્ણ સ્વરાજ્ય'ના ઠરાવથી કશું ભડકવાપણું નહોતું. કારણ, 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ' એ લગભગ પૂર્ણ સ્વતંત્રતા જ છે, એમ પ્રતિષ્ઠિત બ્રિટિશ રાજદ્વારી પુરુષો કબૂલ કરી ચૂકયા નથી શું? પણ હિંદુસ્તાનને તુરતમાં જ 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ' આપવાની બ્રિટિશ રાજપુરુષોની દાનત જ કદી નહોતી એવું મને ભાસે છે.

પણ આતો બધી ગઇગુજરી. આપના નિવેદન બાદ તો બ્રિટિશ રાજનીતિનું વલણ સ્પષ્ટ થઇ જાય એવા ઘણા બનાવો બની ચૂકયા.

હિંદને પીસી નાંખનારું રાજતંત્ર

જે રાજકીય ફેરફારોથી ઇંગ્લાંડના હિંદ સાથેના વેપારને જરાય આંચ આવે તથા હિંદ સાથે તેણે કરેલા આર્થિક વ્યવહારોની યોગ્યાયોગ્યતાની તટસ્થ પંચ પાસે ઊંડી તપાસ કરાવવાની જરૂર પડે, એવા રાજકીય ફેરફારો કરવાની નીતિ અખત્યાર કરવાની બ્રિટિશ રાજપુરુષોની મુદ્દલ વૃત્તિ નથી એમ દીવા જેવું સ્પષ્ટ જણાય છે. પણ, હિંદને ચૂસવાની આ પદ્ધતિનો અંત આણવા માટે કાંઇ ઇલાજ ન લેવામાં આવે તો હિંદની પાયમાલીનો વેગ દિનપ્રતિદિન વધતો જ જવાનો છે. આપના નાણાંખાતાના મંત્રી કહે છે કે ૧ શી. ૬ પે. નો હુંડિયામણનો ભાવ તો છઠ્ઠીના લેખ જેવો છે. આમ માત્ર એક કલમના ગોદાથી હિંદના

કેટલાક કરોડ રૂપિયા તાણી જવામાં આવે છે. અને જ્યારે આ અને એવા બીજા અનેક છડીના લેખને ટાળવા સત્યાગ્રહ અથવા સવિનય કાનૂનભંગ અજમાવવાનો ગંભીર પ્રયત્ન કરવાની વાત થાય છે ત્યારે, આપ પણ શ્રીમંતવર્ગને વીનવો છો કે વ્યવસ્થાના હિતાર્થે આવી હિલચાલો દાબી દેવામાં અમને મદદ કરજો. પણ, આ તમારી 'વ્યવસ્થા'ની તળે તો હિંદના ચૂરેચૂરા થઈ રહ્યા છે.

પ્રજાને નામે જેઓ કામ કરી રહ્યા છે, તેઓ જો સ્વતંત્રતાની ઝંખના પાછળ રહેલા ઉદ્દેશો સ્પષ્ટ ન સમજે અને સર્વની દૃષ્ટિ સમક્ષ તેને ન રાખે તો એવી ધાસ્તી છે કે જેમને માટે એ સ્વતંત્રતા ઇચ્છાય છે અને મેળવવા જેવી છે, તે રાતદિન શ્રમ કરતાં છતાં મૂંગા રહેલા કરોડોને એ સ્વતંત્રતા એટલા બોજા તળે કચડાયેલી મળે કે તે કશી વિસાતની ન રહે. આ કારણથી, સ્વતંત્રતાનો સાચો અર્થ શું એ હું કેટલાક દિવસથી પ્રજાને સમજાવી રહ્યો છું.

એમાંના કેટલાક મુખ્ય મુદ્દાઓ આપની આગળ રજૂ કરવા છૂટ લઉં છું.

સાચી સ્વતંત્રતા શેમાં છે?

રાજની આવકમાં ભારે ફાળો આપનાર જમીનમહેસૂલનો બોજો રૈયતને કચડી નાંખનારો છે. સ્વતંત્ર ભારતમાં એમાં ઘણો ફેરફાર થવો જ જોઇએ. બહુ વખણાયેલી કાયમી મહેસૂલની પદ્ધતિથી પણ માત્ર મૂઠીભર શ્રીમંત જમીનદારોને જ લાભ થાય છે; રૈયતને નહિ. એટલે જમીનમહેસૂલને ખૂબ ઘટાડવાની જરૂર છે, એટલું જ નહિ, પણ રૈયતના કલ્યાણને જ મુખ્ય ધ્યેય બનાવી આખી મહેસૂલપદ્ધતિ ફરી રચવાની જરૂર છે. પણ બ્રિટિશ પદ્ધતિ તો રૈયતના પ્રાણનેયે ખેંચી કાઢવા માગતી હોય તેમ રચાયેલી લાગે છે. રૈયતને જેના વિના ચાલે નહિ એવી રોજની જરૂરિયાતની ચીજ નીમક ઉપર પણ કરનો બોજો એવી રીતે લદાયેલો છે કે એનો ભાર મુખ્યત્વે

ગરીબ રૈયત ઉપર જ પડે છે, એ કરના નિષ્પક્ષપાતપણામાં જ એની નિર્દયતા સમાઈ છે. મીઠું જ એક એવી વસ્તુ છે કે જે શ્રીમંત વ્યકિત તેમજ સમુદાય કરતાં ગરીબે વધારે ખાવું જોઇએ એ જો ખ્યાલમાં લઇએ તો તે પરનો કર ગરીબને કેટલો ભારરૂપ છે તે જણાઈ આવે છે. દારૂ તથા કેફી ચીજોની આવક પણ ગરીબ વર્ગ પાસેથી જ મળે છે. એ પ્રજાનાં આરોગ્ય અને નીતિ બન્નેનો જડમૂળથી નાશ કરે છે. વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના જુઠ્ઠા બહાના તળે તેનો બચાવ કરવામાં આવે છે; પણ, સાચી વાત તો એ છે કે એમાંથી ઊપજતી આવક માટે જ એ ખાતાં નિભાવેલાં છે. ઈ. સ. ૧૯૧૯ ના સુધારા દાખલ કરનારાઓએ ચતુરાઇથી એ કરની આવક ચુંટાયેલા ગણાતા મંત્રીઓના ખાતામાં નાંખી દીધી, જેથી કરીને સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ કરવાથી થનારું આર્થિક નુકસાન તેમને જ ખમવું પડે, અને, એ રીતે દેશનું હિત કરવાનું શરૂઆતથી જ તેમને અશકય થઈ પડે. જો કમનસીબ મંત્રી આ આવક જતી કરે તો તેને કેળવણીખાતું પણ બંધ કરવું પડે, કારણ કે હાલના સંજોગોમાં દારૂને બદલે આવકનું બીજું સાધન નિર્માણ કરવું તેને માટે શકય નથી. આમ ઉપરથી કરનો બોજો ગરીબને કચડે છે એટલું જ દુઃખ નથી; પણ પોતાની આવકમાં પૂર્તિ કરનારો જે મુખ્ય ધંધો (રેંટિયાનો) તેની પાસે રહ્યો હતો, તેનો નાશ કરી, તેની ધનોત્પાદનની શક્તિયે ઝૂંટવી લેવામાં આવી છે.

હિંદની પાયમાલીની કરુણ કથા હિંદને નામે જે કરજો કાઢવામાં આવ્યાં છે તેનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના પૂરી ન થાય. પણ તે વિષે હાલમાં જ વર્તમાનપત્રોમાં પૂરો ઉહાપોહ થયેલો છે, તેથી તેનો વિસ્તાર કરતો નથી. એટલું જ કહેવું બસ છે કે એવાં બધાં દેવાંની નિષ્પક્ષ પંચ પાસે પૂરેપૂરી તપાસ કરાવી, એમાંથી જે દેવાં અન્યાયી અને ગેરવાજબી ઠરાવવામાં આવે તે પતાવવાનો ઇનકાર કરવાની સ્વતંત્ર ભારતની ચોખ્ખી ફરજ થઇ પડશે.

એ તંત્રને તિલાંજલિ આપો

દેખીતી રીતે જગતમાં સૌથી વધારે ખર્ચાળ એવા પરદેશી રાજતંત્રને નભાવવા માટે આ બધાં પાપો ચાલુ રાખવામાં આવે છે. આપનો જ પગાર લો. એ માસિક રૂા. ૨૧,૦૦૦ થી વધુ છે. એ ઉપરાંત તેમાં ભથ્થાં અને બીજા આડાઅવળા ઉમેરા જુદા. આ સામે ઇંગ્લાંડના મુખ્ય પ્રધાનનો પગાર સરખાવો. એને વર્ષે ૫,૦૦૦ પાઉંડ, એટલે, આજના ભાવે, મહિને રૂ. ૫,૪૦૦ થી કાંઈક વધુ મળે છે. જે દેશમાં દરેક માણસની સરેરાશ દૈનિક આવક ૨ આનાથી ઓછી છે, ત્યાં આપને રૂ. ૭૦૦ થી વધારેનો રોજ મળે છે; જ્યારે ઇંગ્લાંડના વતનીની સરેરાશ દૈનિક આવક લગભગ રૂ. ૨ ની ગણાય છે, ત્યારે તેના મુખ્ય પ્રધાનને માત્ર રૂ. ૧૮૦ નો રોજ મળે છે. આ રીતે, આપ પગારરૂપે ૫૦૦૦ થી વધુ હિંદીઓની સરેરાશ કમાણી ઉપાડો છો; જ્યારે ઇંગ્લાંડનો મુખ્ય પ્રધાન માત્ર ૯૦ ઇંગ્રેજોની કમાણી ઉપાડે છે! હું આ અજબ વિષમતા ઉપર જરા ધ્યાનપૂર્વક વિચારી જોવા આપને હાથ જોડીને વિનંતિ કરૂં છું. એક કઠોર પણ સાચી હકીકત બરાબર સમજાય તે માટે મારે આપનો અંગત દાખલો જ ટાંકવો પડ્યો છે; નહિ તો અંગત રીતે મારા મનમાં આપને વિષે એટલો આદરભાવ છે કે આપની લાગણી દુભાય એવું કહેવા હું ન ચાહું. હું જાણું છું કે આવડો પગાર આપને મળે એમ આપ ઇચ્છતા નથી. કદાચ આપનો આખો યે પગાર આપ સખાવતમાં આપી દેતા હશો. પણ જે રાજ્યપદ્ધતિ આવી ઉડાઉ વ્યવસ્થા યોજે છે, તેને તાબડતોબ તિલાંજલિ આપવી ઘટે છે. જે દલીલ આપના પગારને લાગુ પડે છે, તે આખા રાજ-તંત્રને લાગુ પડે છે.

સારાંશ કે, જો રાજ્યતંત્રના ખર્ચમાં બહોળો ઘટાડો કરવામાં આવે તો જ રાજ્યની આવકમાં યે બહોળો ઘટાડો કરી શકાશે. આનો અર્થ એ કે રાજ્ય ચલાવવાની પદ્ધતિમાં જ પરિવર્તન થવું જોઇએ.

આવું પરિવર્તન સ્વતંત્રતા વિના શક્ય નથી. મારા મત પ્રમાણે, આ જ ભાવનાથી લાખો ગામડિયાઓ તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરીએ આપોઆપ થયેલી સભાઓમાં સહેજે જોડાયા હતા. એમને મન સ્વતંત્રતા એટલે ઉપર વર્ણવેલા ચગદી નાંખનારા ભારમાંથી મુક્તિ.

ઇંગ્લંડ જે લૂંટ ચલાવી રહ્યું છે તેનો હિંદ એકમતે વિરોધ કરી રહ્યું છે, છતાં ઇંગ્લંડનો એક મોટો રાજકીય પક્ષ તે લૂંટ છોડી દેવા તૈયાર નથી એમ મને લાગ્યું છે.

અહિંસા જ યમપાશમાંથી છોડવે

પણ, હિંદી પ્રજાને જીવતી રાખવા અને ધીમેધીમે ભૂખમરાથી થતો તેનો વિનાશ અટકાવવા કાંઇક પણ તાત્કાલિક ઇલાજ શોધ્યે જ છૂટકો છે. આપે સૂચવેલી પરિષદ એવો ઇલાજ નથી. દલીલોથી બુદ્ધિને ખાતરી કરાવી આપવાપણું હવે રહ્યું નથી; પણ બે પરસ્પર વિરોધી શક્તિઓનો મુકાબલો કરવાનું જ હવે બાકી રહે છે. વાજબી હોય કે ગેરવાજબી હોય, હિંદનો વેપાર અને હિંદમાં રહેલા સર્વે લાભો પોતામાં રહેલા બળના જોર પર ઇંગ્લંડ ઝાલી રાખવા ચાહે છે. આ યમપાશથી છૂટવા માટે જેટલું બળ આવશ્યક છે તેટલું હિંદે સંપાદન કરવું જ રહ્યું.

આટલું તો બન્ને પક્ષે નિર્વિવાદ છે કે હિંદમાં રહેલો હિંસક પક્ષ ભલે અવ્યવસ્થિત અને આજે નજીવો હોય, છતાં તે દિવસે દિવસે બળવાન થતો જાય છે, અને અસરકારક બનતો જાય છે. એનું ધ્યેય અને મારું ધ્યેય એક જ છે, પણ મારી ખાતરી છે કે હિંદના કરોડોને જે મુક્તિ જોઇએ છે, તે એ નહિ અપાવી શકે. વળી મારી દિવસે દિવસે દૃઢ પ્રતીતિ થતી જાય છે કે શુદ્ધ અહિંસા સિવાય બીજા કશાથી બ્રિટિશ સરકારની વ્યવસ્થિત હિંસા અટકાવી શકાશે નહિ. ઘણા માને છે કે અહિંસામાં કાર્યસાધક શક્તિ નથી. જોકે મારો અનુભવ પરિમિત છે, છતાં તે એવો છે કે અહિંસામાં તીવ્ર કાર્યસાધક શક્તિ રહેલી છે. અંગ્રેજી સત્તાની વ્યવસ્થિત હિંસા-

શક્તિ સામે તેમજ દેશના હિંસક પક્ષની અવ્યવસ્થિત હિંસાશક્તિ સામે એ તીવ્ર શક્તિને યોજવાનો મારો ઇરાદો છે. જો હું મૂગો બેસી રહું તો એ બન્ને હિંસક શક્તિઓને છૂટી લગામ આપ્યા જેવું થશે. મારી સમજ પ્રમાણેની અહિંસાની અમોઘ શક્તિમાં મારી નિઃશંક અને અડગ શ્રદ્ધા હોવાથી તેનો પ્રયોગ કરવાને બદલે હું માથે હાથ જોડી બેસી રહું તો મને લાગે છે કે હું જરૂર પાપમાં પડું.

આ અહિંસાશક્તિ સવિનય ભંગ દ્વારા વ્યક્ત થશે. હાલતુરત તો માત્ર સત્યાગ્રહાશ્રમના વાસીઓ દ્વારા જ એનો અમલ થશે, પણ આગળ ઉપર તો એ પદ્ધતિની સ્પષ્ટ મર્યાદાઓને જેઓ સ્વીકારે તે સર્વે તેમાં સામેલ થઇ શકે એવી તેની યોજના છે.

જોખમ વિના જય નથી

હું જાણું છું કે અહિંસાત્મક લડત ઉપાડવામાં ગાંડું સાહસ કહી શકાય એવું જોખમ હું ખેડી રહ્યો છું. પણ ગંભીરમાં ગંભીર જોખમો ખેડયા વિના સત્યનો જય થયો નથી. જે પ્રજા પોતાના કરતાં વધારે મોટી અને પ્રાચીન, અને પોતાના જેટલી જ સંસ્કારી પ્રજાનો જાણેઅજાણે નાશ કરી રહી છે, તે પ્રજાનો હૃદય-પલટો કરવા માટે જેટલું જોખમ ખેડવું પડે તેટલું ઓછું.

અંગ્રેજોની સેવા જ મારો ઉદ્દેશ

'હૃદયપલટો' એ પ્રયોગ હું જાણીજોઇને વાપરૂં છું. કારણ, અહિંસા દ્વારા મારી ઉમેદ બ્રિટિશ પ્રજાનો એવો હૃદયપલટો કરવાની છે કે જેથી એણે હિંદને કરેલા નુકસાનને તે સ્પષ્ટપણે જોઇ શકે. હું આપના દેશબંધુઓનું અહિત શોધતો નથી. મારા દેશબંધુઓની જેમ જ તેમની યે હું સેવા કરવા ચાહું છું. હું માનું છું કે મેં હમેશાં તેમની સેવા જ કરી છે. ઈ. સ. ૧૯૧૯ સુધી મેં આંખ મીંચીને તેમની સેવા કરી. પણ જ્યારે મારી આંખો ખૂલી અને મેં અસહકાર પોકાર્યો, ત્યારેયે મારો ઉદ્દેશ તેમની સેવાનો જ હતો. જે શસ્ત્ર મેં નમ્રતાથી

પણ સફળતાપૂર્વક મારાં પ્રિયમાં પ્રિય સગાં સામે ઉપાડેલું તે જ શસ્ત્ર મેં સરકાર સામે ઉપાડયું. હું હિંદીઓના જેટલા જ અંગ્રેજોને ચાહું છું એ વાત જો સત્ય હોય, તો તે લાંબો વખત છૂપી રહેશે નહિ. વરસો સુધી મારી કસોટી કર્યા બાદ જેમ મારા કુટુંબીઓએ મારા પ્રેમનો દાવો કબૂલ રાખ્યો, તેમ અંગ્રેજો પણ કબૂલ રાખશે. મને ઉમેદ છે કે પ્રજા મને સાથ દેશે, અને જો તેમ થશે—સિવાય કે બ્રિટિશ પ્રજા વહેલી સમજી જાય—તો દેશના પર તૂટી પડનારાં દુઃખનાં પૂર વજ્રમાં વજ્ર હૃદયને પણ પિગળાવવા પૂરતાં થશે.

સવિનય ભંગ દ્વારા સત્યાગ્રહ કરવાની યોજના ઉપર સૂચવ્યા છે તેવા અન્યાયો સામે લડવાની રહેશે. બ્રિટિશ પ્રજા સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખવાની અમને ઇચ્છા થાય છે, તેનું કારણ ઉપલા અન્યાયો જ છે. એ દૂર થતાં રસ્તો સરળ થશે. પછી સુલેહનો માર્ગ ખુલ્લો થશે. હિંદ સાથેના બ્રિટિશ વેપારમાંથી લોભનું પાપ નીકળી જાય તો અમારી સ્વતંત્રતા સ્વીકારવામાં મુશ્કેલી નહિ રહે. હું આપને આદરપૂર્વક વીનવું છું કે આ અન્યાયોને સ્વીકારો, તેને તત્કાળ દૂર કરવાનો માર્ગ કાઢો, અને આ રીતે સર્વ માનવજાતિનું કલ્યાણ શોધવાના જ આશયથી જ બે સરખા દરજ્જાના પક્ષો સલાહ માટે ભેગા થાય એવો માર્ગ લો, આથી સ્વેચ્છાપૂર્વક મિત્રતા બંધાશે. બન્ને દેશો એક બીજાની મદદમાં ઊભા રહેવાની અને બન્ને અનુકૂળ થાય તેવો વેપાર ખેડવાની રીતો નક્કી કરી શકશે. કમભાગ્યે દેશને પીડતા કોમી ઝગડાઓને આપે નિષ્કારણ જ વધારેપડતું મહત્ત્વ આપ્યું છે. રાજ-બંધારણની કોઈપણ યોજના નક્કી કરવામાં એ બાબતો મહત્ત્વની છે ખરી, પણ સર્વ કોમોને સમાનપણે લાગુ પડતા, કોમોથી પર એવા મહાન પ્રશ્નોને એ ઝગડાઓ સાથે કશું લાગતું વળગતું નથી.

તમે ન સાંભળો તો—

પરંતુ ઉપરનાં અનિષ્ટો દૂર કરવાનો આપ કોઈ ઉપાય શોધો નહિ, અને મારા કાગળની આપની ઉપર અસર ન થાય, તો આ

મહિનાની ૧૧મી તારીખે હું આશ્રમના શક્ય હશે તેટલા સાથીઓ સાથે મીઠાને લગતા કાયદાઓનો અનાદર કરવાનું પગલું ભરીશ. ગરીબ વર્ગના દૃષ્ટિબિન્દુથી આ કાયદો મને સૌથી વધુ અન્યાયી લાગ્યો છે. સ્વાતંત્ર્યની લડત દેશના ગરીબમાં ગરીબ વર્ગ માટે મુખ્યત્વે હોવાથી, આ અનિષ્ટ સામેની લડતથી શરૂઆત કરવામાં આવશે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે અમે આટલાં વર્ષો સુધી આ દુષ્ટ ઇજારાને વશ રહ્યા. મને કેદ કરીને મારી યોજના નિષ્ફળ કરવાનું આપના હાથમાં છે એ હું જાણું છું. હું આશા રાખું છું કે મારી પાછળ લાખો માણસ વ્યવસ્થિત રીતે કામ ઉપાડી લેશે, અને જે મીઠાના કાયદા કદી થવા જ જોઇતા નહોતા એનો ભંગ કરી કાયદાની રૂએ થનારી સજાને ભોગવવા તૈયાર થશે.

શક્ય હોય તો તો આપને નકામી–અથવા જરાયે–મૂંઝવણમાં નાંખવાની મારી ઇચ્છા નથી. જો આપને મારા કાગળમાં કાંઈ વજૂદ લાગતી હોય, અને મારી સાથે ચર્ચા કરવા જેટલું આપ એને મહત્ત્વ આપવા હો, અને તે કારણસર જો આપ આ કાગળની પ્રસિદ્ધિ અટકાવવા ચાહતા હો, તો આ કાગળ મળતાં જ આપ મને તારથી ખબર આપશો તો હું ખુશીથી તેમ કરતો અટકીશ. પણ, જો મારા કાગળના મુખ્ય મુદ્દાઓને સ્વીકારવાનું આપને અશક્ય લાગતું હોય તો તો મને મારે માર્ગેથી પાછો ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ એવી વિનંતિ કરું છું.

આ કાગળ ધમકીરૂપે લખાયેલો નથી, પણ સત્યાગ્રહીના સરળ અને પવિત્ર ધર્મના પાલનને અંગે છે. આથી આ પત્ર હું એક અંગ્રેજ યુવકદ્વારા આપને પહોંચાડવાનો ખાસ માર્ગ લઉં છું. એ યુવક હિંદની લડત ન્યાયી છે એમ માને છે, અહિંસામાં એને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, અને જાણે ઇશ્વરે જ એને આ પત્ર માટે મારી પાસે મોકલી આપ્યો હોય તેમ મારી પાસે આવ્યો છે. એ જ વિનંતિ.

લિ. આપનો સાચો મિત્ર,

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

વાસી જવાબ

" ભાઇશ્રી ગાંધી,

તમારો તા. ૨જીનો પત્ર નામદાર વાઇસરૉયને મળ્યો છે. તમે એવું કાર્ય ઉપાડવા ધારો છો કે તેને પરિણામે સુલેહશાંતિનો ભંગ થવાનો તથા કાયદાનો અનાદર થવાનો ભય ચોખ્ખો રહેલો છે: એ જાણીને વાઇસરૉયસાહેબને દિલગીરી ઉપજી છે.

લિ. સેવક,
જી. કનિંગહેમ
ખાનગી મંત્રી "

આવા જવાબથી આપણે પરિચિત છીએ. વાચક જોઇ શકશે કે ચોર કોટવાળને દંડે એ ન્યાય આ છે. એનો વધુ પુરાવો જોઇતો હોય તો ઘડાઇ ગયેલી ટપાલના આ જવાબમાંથી મળી રહે છે. પગે પડીને મેં જ્યાં ખાવાનું માગ્યું ત્યાં ભાણામાં પથરા મળ્યા.

મીઠાનો ગરીબો ઉપર પડતો વેરો— જેને લીધે તેના ઉપર વાર્ષિક પાંચ આનાનો એટલે લગભગ ત્રણ દિવસની કમાણી જેટલો બોજો પડે છે તે—રદ કરીને મને પોતાનો કરી લેવાનું વાઇસરૉય-સાહેબના હાથમાં હતું. હિંદુસ્તાન સિવાય બીજા કોઈ પણ દેશમાં, રૂ. ૩૬૦ની વાર્ષિક આવકવાળાને પોતાને ખાવાના મીઠા માટે રાજ્યને રૂ. ૩ આપવા પડતા હોય એવું મારી જાણમાં નથી. આવો

વાસી જવાબ આપવાને બદલે બીજું ઘણું વાઇસરૉય કરી શકત. પણ હજી એ વખત નથી આવ્યો. જે પ્રજાના વાઇસરૉય પ્રતિનિધિ છે તે એમ ઝટઝટ નમ્યું આપે એવી અથવા ઝટઝટ પશ્ચાત્તાપ કરે એવી નથી. કાલાવાલા કરવાથી તે કદી માનતી નથી. શારીરિક બળ એ તરત ધ્યાનમાં લે છે. જરાયે થાક્યા વિના કલાકો સુધી મુક્કાબાજીના ખેલ એ એકશ્વાસે નિહાળી શકે છે. ફૂટબૉલની મેચ જેમાં હાડકાં ભાંગવાનો સંભવ હોય છે એ જોવા તેઓ ગાંડાગાંડા થઇ જાય છે. યુદ્ધનાં લોહીને ઠિંજાવી નાંખે એવાં વર્ણનો તેમને રોમહર્ષણ લાગે છે. વિરોધ ઉઠાવ્યા વિના મૂંગામૂંગા સહન કરેલા દુઃખની પણ તેઓ કદર કરે છે, પરંતુ ગમે તેવી સચોટ દલીલ હોય તેથી કાંઇ જે કરોડો રૂપિયા હિંદુસ્તાનમાંથી દર વરસે તે ઘસડી જાય છે એ તે જતા નહિ કરે. એટલે વાઇસરૉયના જવાબમાં મને કશું જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું લાગતું નથી.

પરંતુ એટલી મારી ખાતરી છે કે મારા કાગળમાં જે લખ્યું છે. તે ફગોળિયો ધાન હોય તો મીઠાવેરો અને એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓના દિવસ ભરાઇ ચૂક્યા છે. મારા કાગળમાં લખેલામાંથી કેટલું હું સાચે જ કરવાનો છું તે તો કાળે કરીને જ જણાશે.

જવાબમાં લખ્યું છે કે હું એવું કાર્ય ઉપાડવા ધારું છું જેને પરિણામે સુલેહશાંતિનો ભંગ થવાનો તથા કાયદાનો અનાદર થવાનો ભય ચોખ્ખો રહેલો છે. કાયદા અને ધારાધોરણનાં થોથાંના મોટા પહાડો ખડકેલા તો છે પણ પ્રજાને તો એક જ કાયદાનો પરિચય છે, અને તે બ્રિટિશ અમલદારની મરજી. એક જ સુલેહશાંતિ પ્રજાએ અનુભવી છે, અને તે પોતાના દેશમાં જ કેદી જેવી સ્થિતિમાં રહેવાની. આખો હિંદુસ્તાન દેશ એક મોટું કેદખાનું થઇ ગયો છે. હું આવા કાયદાને ગણકારતો નથી, અને જે ફરજિયાત શાંતિ પ્રજાના હૃદયને મોકળાશને અભાવે ગૂંગળાવી રહી છે તેના સ્મશાનવત્ એકસૂરનો નાશ કરવાની હું મારી પવિત્ર ફરજ સમજું છું,

પ્રશ્નોત્તરી

સત્યાગ્રહ શરૂ થવાની વાત ચાલી રહી છે તે વિષે કેટલાક મિત્રોએ અને ટીકાકારોએ પૂછેલા પ્રસ્તુત પ્રશ્નોના જવાબ આપવા ઘટે છે.

પ્ર૦ તમને એટલી અધીરાઇ તો નથી આવી ના કે સરકારને તમારા ઇરાદા અને યોજનાની ખબર આપ્યા વિના અને તમને સંતોષવાના અને તમને પકડવાની તક આપ્યા વિના જ તમે સત્યાગ્રહ શરૂ કરશો?

ઉ૦ જેઓ મારાં આગલાં કામો જાણે છે તેમણે જાણવું જોઇએ કે કશું ચોરીથી કે અધીરાઇથી કરવું હું સત્યાગ્રહથી વિરુદ્ધ માનું છું. હું કાંઇ પણ ચોક્કસ પગલું લઉં તે પહેલાં વાઇસરોયને અવશ્ય મારા ઇરાદાની ખબર આપીશ. પોતાના વિરોધી અથવા કહેવાતા દુશ્મનોથી સત્યાગ્રહી કશું છૂપું નથી રાખતો.

પ્ર૦ લાહોરમાં તમે નહોતું કહ્યું કે સવિનય કાનૂનભંગ માટે, ખાસ કરીને મોટા પાયા ઉપર કર ન ભરવાની લડત માટે, દેશ તૈયાર નથી?

ઉ૦ આજે પણ દેશ તૈયાર છે એવી મને ખાતરી નથી. પણ અગાઉ મને જે સ્પષ્ટ નહોતું એ આજે દીવા જેવું સ્પષ્ટ ભાસતું જાય છે કે અહિંસાનું વાતાવરણ આજે નથી તો તે કાલે થશે એમ ન કહેવાય; એથી ઊલટું, જે હિંસક વાતાવરણ આજકાલ વધતું જતું જોવામાં આવે છે તેમ જો અહિંસાવાદી શાન્ત બેઠા રહે તો તે વધ્યા

કરવાનો સંભવ છે, કેમકે નવજુવાનો અધીરા થયા છે. મને ખાતરી છે કે ૧૯૨૧માં મહાસભાએ સત્યાગ્રહ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો એટલે જ આમાંના ઘણાએ પોતાનો હિંસાનો કાર્યક્રમ મુલતવી રાખ્યો હતો. દેશ સવિનય કાનૂનભંગને માટે તૈયાર નથી એમ હું જેમજેમ કહેતો ગયો છું તેમતેમ યુવાનો વધારે ચંચળ બનતા ગયા છે. એટલે મને હવે લાગે છે કે જો અહિંસામાં હિંસાને શમાવવાની શક્તિ હોય—અને મને વિશ્વાસ છે કે છે–તો ભડભડતી હિંસાની મધ્યમાં પણ એનો ચમત્કાર ચાલી શકવો જોઇએ. પણ આ બાબતમાં એક મુશ્કેલી એ હતી કે મહાસભા આખી પ્રજાની પ્રતિનિધિ હોવાનો દાવો કરતી હોવાને લીધે, મહાસભાવાદીઓ હિંસા કરે તો તેની પણ જવાબદારી લીધા વિના કાનૂનભંગ ન કરી શકે. આ ભંગ કરવાની જવાબદારી મારા માથા ઉપર લઇ લઇને મેં એ મર્યાદાનું બંધન ટાળ્યું છે. કારણ હું તો કોઇનો પ્રતિનિધિ નથી, તો જેને હું જાતે મારી લડતમાં દાખલ કરું તેમને માટે જ હું જવાબદાર છું. એટલે હાલતુરત તો જેઓ આશ્રમના નિયમોને વશ વર્તે છે અને કેટલોક સમય ત્યાં પાળી રહ્યા છે તેમને જ હું મારી સાથે ભેળવવા માગું છું. એટલી વાત સાચી કે લડત દરમ્યાન દેશ ખુનામરકીએ ચડે તો તેને માટે પરોક્ષ રીતે તો હું જવાબદાર ગણાઉં જ. પણ એવી જવાબદારી હમેશાં રહેવાની જ. એ તો આજે બ્રિટિશ રાજની સાથે ગમે તેટલો ઓછો અને અનિચ્છાએ હું જે સહકાર આપી રહ્યો છું તેને પરિણામે એ રાજ્યકર્તાના પ્રજા પ્રત્યેનાં પાપોમાં હું જેટલો ભાગીદાર છું તેથી સહેજ જ વધારે હું બીજાઓની ખુનામરકીને માટે જવાબદાર ગણાવો જોઇએ. દાખલા તરીકે, આજે હું સીધી અથવા આડકતરી રીતે કરો આપીને આ રાજ સાથે સહકાર કરી રહ્યો છું. હું મીઠું ખાઉં છું તેટલામાં પણ મારો ઇચ્છાપૂર્વક સહકાર અપાઇ જાય છે.

બીજી એક વસ્તુ મને પ્રથમના કરતાં આજે વધારે સ્પષ્ટ ભાસે છે તે આ છે: બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને પોષવા માટે ચાલતું આ

રાજ્ય હિંસાની મહામૂર્તિ છે. એ રાજ્ય તો જ્ઞાનપૂર્વક હિંસા ઉપર જ રચાયેલું છે; બીજી તરફથી અધીરા દેશભક્તો હિંસામાં ફસાઈ ગયા છે. તેમને ખબર નથી કે તેમની બેઢંગી અને નિષ્ફળ ખુનામરકીથી તેઓ આ રાજ્યને ટેકો આપી રહ્યા છે અને જેનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેને જ બળવાન કરી રહ્યા છે! હવે જો હિંસાની મહામૂર્તિ એવા આ રાજ્યને મારી અહિંસા સાંખી રહી છે તો પેલા અજ્ઞાન, અધીરા યુવકોની હિંસા શા સારુ એ સાંખી ન લે? આજે હું દીવા જેવું સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું કે મારી અહિંસાનો પ્રયોગ બ્રિટિશ કુરાજ્યની સામે થઇ રહ્યો છે ને એ કુરાજ્ય કેટલેક અંશે ડગ્યું છે. તેવી જ રીતે આજે હું હિંમતપૂર્વક મારી અહિંસાનો પ્રયોગ એટલે કે સવિનય કાનૂન ભંગ કરું તો અધીરા દેશભક્તની રાજ્યની સામે ચાલી રહેલી હિંસાને પણ મારી અહિંસા ડગાવશે. લડતની કુલ લગામ મારા હાથમાં રાખીને આ બીજા પ્રકારની હિંસાનું જોખમ હું ઓછામાં ઓછું કરી નાંખું છું. આમ બધું કહ્યા છતાં 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયા'એ મારા ઇરાદાનું જે વર્ણન આપ્યું છે તેમાં સત્ય રહેલું છે એમ મને લાગે છે. હું જે પગલું લેવા ધારું છું તેને તે 'જુગારીનો છેલ્લો પાસો' કહે છે—એમ તે ભલે કહે. મારી આખી જિંદગી મેં એક પ્રકારનો જુગાર ખેલ્યો છે. સત્ય શોધવાની મારી ધગશમાં, અને અહિંસા વિષેની મારી શ્રદ્ધાને અનુસાર નિઃશંક રીતે પ્રયોગો કર્યે જવામાં મેં ગમે તે ભયંકર જોખમ ખેડતાં પાછું ફરીને જોયું નથી. પણ તેમ કરવામાં મેં ભૂલ કરી હોય તો દરેક યુગમાં અને દરેક દેશમાં થયેલા સુપ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રીઓની જેમ ભૂલ કરી છે. તેઓ પોતાની જિંદગી સાથે ઓછો જુગાર નથી રમતા.

પ્ર૦ પણ હિંદુમુસલમાન ઐક્યમાં તમને ભારે વિશ્વાસ હતો ને, તેનું શું થયું? એ ઐક્ય વિના તમારું પૂર્ણ સ્વરાજ પણ શા કામનું છે

૩૦ એ ઐક્ય વિષેની મારી શ્રદ્ધા પૂર્વની જેમ જાગૃત છે. નાનામાં નાની કોમના ભોગે પણ મારે એ સ્વરાજ નથી જોઇતું, તો પછી સબળા મુસલમાન અને એથી જરાય ન ઊતરે એવા શીખના ભોગે તો હું શેનો જ એ ઇચ્છું? લાહોર મહાસભાનો ઐક્ય વિષેનો ઠરાવ અગાઉની મહાસભાએ એ દિશામાં કરેલા બધા પ્રયાસોના અર્કરૂપ છે. કોમી સવાલનો નિકાલ કોમી ધોરણે મહાસભા નહિ કરે એમ લાહોરનો ઠરાવ જણાવે છે, પણ જો એવા નિકાલનો તેને વિચાર કરવો જ પડે તો તે એવા નિકાલનો જ વિચાર કરશે કે જેથી ન્યાય માગનારી કોમને ન્યાય જ નહિ પણ સંતોષ મળે. જે લડત હું ઉપાડવા ધારું છું તેથી આખી પ્રજામાં સ્વતંત્ર થવા જેટલી શક્તિ આવશે એવી ધારણા છે. પણ જ્યાં સુધી બધા પક્ષો ભેળા ન થાય ત્યાં સુધી આ સ્વતંત્રતા પ્રત્યક્ષ નહિ થાય. સત્યાગ્રહને કોમી પ્રશ્નની સાથે સંબંધ હોય નહિ. છતાં કોમી પ્રશ્ન શાંત ન થાય ત્યાં સુધી સત્યાગ્રહ ન કરનો એવી દલીલ તો ઘાણીના બેલની ફૂદડી જેવી હોય—કોમી પ્રશ્ન શાંત ન થાય ત્યાં સુધી સત્યાગ્રહ ન થાય એમ નથી, પણ સત્યાગ્રહ ન થાય ત્યાં સુધી એ પ્રશ્ન પણ શાંત નહિ થાય એમ બને. હું આશા તો એ રાખું છું કે મહાસભાના કોમી પ્રશ્ન વિષેના ઠરાવમાં શુદ્ધ દાનત હશે ને તેને વિષે તે એકનિષ્ઠ રહેશે તો તે એક બળવાન મધ્યસ્થ પક્ષ નીવડશે અને નબળામાં નબળી કોમના હિતનું પણ તે સરસ રક્ષણ કરશે. આવી મહાસભાના સભ્યો તે પ્રજાના ખરા સેવક હશે, સત્તાભૂખ્યા ન હોય. પૂર્ણ સ્વરાજ ન મળે અથવા ઐક્ય ન થાય ત્યાં સુધી સરકાર પાસેથી હોદ્દા અથવા મહેરબાની મેળવવામાં તે નાની કોમની સાથે હરીફાઈમાં ન ઊતરે. સુભાગ્યે મહાસભાને ધારાસભાઓ સાથે હવે લેવાદેવા નથી—અને આ ધારાસભાઓએ કોમી ઝેર પેદા કરવામાં વધારેમાં વધારે હિસ્સો આપ્યો છે. એટલી દુઃખની વાત છે ખરી કે આજે મહાસભાના સભ્યો ઘણેભાગે હિંદુ જ છે.

પણ જો મહાસભાના હિંદુઓ કોમી દષ્ટિએ વિચારતાં અટકશે, અને બીજી કોમોની સાથે સરખી રીતે ભોગવી શકાય નહિ એવો એક લાભ લેવાની ના પાડશે તો તેમના કૃત્યથી અવિશ્વાસ તત્કાળ દૂર થશે અને ઉત્તમોત્તમ મુસલમાનો, શીખો, પારસીઓ, ખ્રિસ્તીઓ, યહૂદીઓ અને પોતાને હિંદુસ્તાનના માનનારા બીજા બધા તેમની સાથે ભળશે.

પણ મહાસભા આ આદર્શને કોઈ દિવસ પહોંચો કે ન પહોંચો, મારો માર્ગ તો હમેશની જેમ સાફ જ છે. સૌ કોમોનું ઐક્ય એ મારે માટે કંઈ નવો પ્રેમ નથી. હું સમજણો થયો ત્યારથી મેં એ ઐક્યને પ્રાણથી અધિક વસ્તુ ગણી છે. અને તેને જ અનુસાર હું વર્તતો આવ્યો છું. ૧૮૮૯માં હું જુવાનિયા તરીકે વિલાયત ગયો ત્યારે પણ મને એને વિષે આજે જેટલી જાગૃત શ્રદ્ધા છે તેટલી જ હતી. ૧૮૯૩માં દક્ષિણ આફ્રિકા ગયો ત્યારે પણ મેં મારા જીવનનું પ્રત્યેક પગલું એ ઐક્યને કેન્દ્ર રાખીને ભર્યુ હતું. આવો દઢમૂળ પ્રેમ આખા જગતનું રાજ્ય મળતું હોય તોપણ તજી શકાય એમ નથી. ઊલટો મને તો વિશ્વાસ છે કે આ લડતને લીધે પ્રજાનું ધ્યાન કોમી પ્રશ્ન ઉપરથી ખસીને દરેક ધર્મના અને દરેક પંથના હિંદીઓના સામુદાયિક કલ્યાણના પ્રશ્નો ઉપર ચોંટશે.

પ્ર૦ ત્યારે તો તમે બ્રિટિશ પ્રજાની શત્રુતા કરનાર એક બળ ઊભું કરવાની નેમ રાખો છો, કેમ ?

ઉ૦ કદી નહિ. આલોક કે પરલોકની કોઈ પણ વસ્તુના કરતાં મારો અહિંસાનો પ્રેમ વધી જાય છે. સત્યને માટેનો પ્રેમ એના જેટલો છે ખરો, કારણ મારે મને સત્ય અને અહિંસા એ પર્યાય શબ્દો છે. અને અહિંસા વિના સત્યની સમીપ પહોંચવું કે દર્શન કરવું અશક્ય છે. જો મારા જીવનમાં જુદાજુદા ધર્મો વચ્ચે ભેદ નથી તો જુદાજુદા વિચારમાર્ગો, પંથો કે પ્રજા વચ્ચે પણ ભેદ નથી. બધા ભેદો છતાં મનુષ્ય તે આખરે મનુષ્ય છે એવો મારો વિશ્વાસ છે. આ

લડતનો આરંભ કરવામાં હિંદીઓના પ્રેમથી હું જેટલો પ્રેરાયેલો છું તેટલો જ અંગ્રેજોને માટેના પ્રેમથી પ્રેરાયેલો છું. જાતે જ કષ્ટ ઉઠાવી લઈને હું તેનો હૃદયપલટો કરવા ઇચ્છું છું, તે તેનો નાશ નથી ઇચ્છતો.

પ્ર૰ પણ આપણા આ સ્થૂળ જગતમાં તમારાં આ સ્વપ્નાં કદી સાચાં નથી પડવાનાં એમ નથી લાગતું ?

ઉ૰ ભલે તેમ હોય. આવો આરોપ મારા ઉપર થાય છે એ હું જાણું છું. ભૂતકાળમાં મારાં સ્વપ્નાં મને ઠીક કામ આવ્યાં છે, તો આ છેલ્લું સ્વપ્નું શા સારું નકામું જાય ? જો નકામું જાય તો નુકશાન મને અને જે તેની અસર તળે આવે તેને થશે. પણ મારા એ સ્વપ્નાનું માઠું પરિણામ સરકારને સ્પષ્ટ ભાસતું હોય તો મારા શરીરનો તે ઇચ્છે ત્યારે કબજો લઇ શકે છે. જો મારા સત્યાગ્રહની ધમકીને લીધે કોઇ અંગ્રેજની જિંદગી આજે છે તે કરતાં વધારે જોખમમાં આવતી હોય તો કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી અને કરાંચીથી દીબ્રુગઢ સુધીમાં થનારી ગમે તેટલી ખુનામરકીને પહોંચી વળવાને માટે બ્રિટિશ રાજનો દંડ પૂરતો લાંબો અને સમર્થ છે.

અને છેવટે જો બધા રાજદ્વારીઓ અને વર્તમાનપત્રકારો મને 'અપીલ' કરવાને બદલે સરકારને 'અપીલ' કરે અને અનેક કાળથી ચાલુ એવા અન્યાયો દૂર કરવાનું તેને સમજાવે તો સત્યાગ્રહની લડત શરૂ થવાની પણ જરૂર ન રહે. અન્યાયોમાંના કેટલાક તો ઓછાવત્તા મેં આ પાનાંમાં જ દર્શાવ્યા છે.

રાજદ્રોહનો ધર્મ

સક્રિય રાજનિષ્ઠા અને સક્રિય રાજદ્રોહ એ બે વચ્ચે કોઈ વચલો માર્ગ નથી. ન્યાયાધીશ સ્ટીવનનું એક વચન છે કે રાજદ્રોહના ગુનામાંથી મુક્ત કરવાને માટે માણસે પોતાને સક્રિય રાજનિષ્ઠ સિદ્ધ કરવો જોઇએ. લોકશાસનના આજના દિવસોમાં વ્યક્તિ વિષે સક્રિય નિષ્ઠા જેવી કોઈ વસ્તુ હોઇ શકે નહિ, એટલે નિષ્ઠા કે દ્રોહ એ કેવળ સંસ્થા પરત્વે જ હોય. એટલે આપણે રાજદ્રોહી છીએ એનો અર્થ કોઇ વ્યક્તિનો નાશ કરવા ઇચ્છતા નથી પણ સંસ્થાનો નાશ કરવા ઇચ્છીએ છીએ. આજનું રાજતંત્ર એક એવી સંસ્થા છે કે જો તેનું સાચું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે તો કોઇ પણ જણ રાજનિષ્ઠ રહી શકે જ નહિ. એ તંત્ર સડેલું છે. વ્યક્તિઓના વર્તન વિષેના એના ઘણા કાયદા તદ્દન ઘાતકી છે, અને એનો અમલ તેથી યે વધારે ખરાબ છે. ઘણીવાર આ રાજતંત્રમા એક માણસની મરજી એ જ કાયદો થઈ પડે છે, બલ્કે એમ કહેવામાં વાંધો નથી કે આ દેશમાં જેટલા જિલ્લા છે તેટલા જ રાજકર્તા છે. કલેકટરો કહેવાતા આ અમલદારોને ન્યાય કરવાની અને વહીવટ કરવાની બન્ને સત્તા છે. કહેવાય છે તો એવું કે આ અમલદારો અતિશય ખામીવાળા છતાં કાયદાને નામે ચાલતા કાયદા પ્રમાણે વર્તે છે, તો પણ આ અમલદારો ઘણીવાર મનસ્વી હોય છે અને પોતાના તરંગો સિવાય બીજા કશાનો તેમને

અંકુશ હોતો નથી. લોકોના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ અમલ કરવાને બદલે તેમને પોતાના પરદેશી શેઠો અથવા સિદ્ધાંતોને અનુસરવું પડે છે. આવા લગભગ ત્રણસો અમલદારોની એક સોનેરી ટોળી છે જેના જેવી સત્તા ધરાવનારી ટોળી જગતમાં બીજી એકે નથી. તેમને અમુક મહેસૂલ ઉઘરાવવાનું જ હોય છે, એટલે લોકોની પાસે તેટલી રકમ ઉઘરાવવામાં તેમને કશો વિધિનિષેધ નડતો નથી. આ આખું તંત્ર હિંદુસ્તાનના કરોડો ગરીબોને ઘાતકી રીતે ચૂસીને ચલાવવામાં આવે છે. અને એ વસ્તુ તેઓ પોતે કબૂલ કરે છે. પટેલથી માંડીને તે પોતાના ચિટનીસ સુધી આ રાજાઓએ નીચલા અમલદારોનો એક એવો વર્ગ પેદા કર્યો છે કે જે પોતાના પરદેશી શેઠોની એક બાજુએ ખુશામત કરે છે અને બીજી બાજુએ લોકોની સાથેના પોતાના નિત્ય-વ્યવહારમાં એવી તો બેજવાબ અને ઘાતકી રીતે વર્તે છે કે લોકોમાં શહૂર રહેતું નથી, અને નાદીરશાહીને લીધે લાંચરૂશવતની સામે થવાની શકિત રહેતી નથી. હિંદુસ્તાનના રાજતંત્રનું આ ભયંકર અનિષ્ટ જેઓ સમજે છે તેમનો તે તંત્ર પરત્વે રાજદ્રોહનો ધર્મ થઈ પડે છે. અને ખુલ્લી રીતે રાજદ્રોહનો પ્રચાર કરવાનો ધર્મ થઇ પડે છે. સાચી વાત તો એ છે કે આવા સડેલા રાજતંત્રને વિષે વફાદારી રાખવી એ પાપ છે, બેવફા થવું એ પુણ્ય છે.

ત્રણસેં માણસોના ભયથી ત્રાસેલા ત્રીસ કરોડ લોકોનું આ દર્શન એ જુલમગારો માટે તેમ જ તેમના જુલમના ભોગ થઇ પડેલા ગુલામોને માટે ભૂંડું છે. આ તંત્રની કેટલીક વસ્તુઓ સ્વતંત્ર રીતે ભલે આકર્ષક લાગે, પણ એકંદર રીતે એ તંત્ર તો અનિષ્ટ જ છે. આવું જેને જ્ઞાન થાય તેણે એ તંત્રનો વિનાવિલંબે નાશ કરવો જ રહ્યો, અને એ નાશ કરવાને અર્થે જે જોખમ લેવું ઘટે તે લેવાનો તેમનો ચોખ્ખો ધર્મ થઇ પડે છે.

બીજા પક્ષે આ ત્રીસ કરોડ લોકો જો આ તંત્રના ઘડનારા

અથવા ચલાવનારા ત્રણસેં માણસોનો નાશ કરવા તૈયાર થાય તો તે નામર્દાઇ જ કહેવાશે એમાં કશી શંકા નથી. આ વહીવટદારો અથવા ભાડુતિયાઓનો નાશ કરવાના ઉપાય યોજવા એ હડહડતા અજ્ઞાનની નિશાની છે. એ તો બિચારા પોતાના સંજોગોને વશ છે. આવા તંત્રમાં દાખલ થનાર પવિત્રમાં પવિત્ર માણસને પણ તેના પાપના છાંટા લાગ્યા વિના રહેશે નહિ, અને એ પાપનો પ્રચાર કરવામાં તેને સાધન થવું પડશે. એટલે આવા તંત્રને નાબૂદ કરવાનો ઉપાય આ વહીવટ-દારોની સામે ક્રોધ કરી તેમનું નુકસાન કરવામાં નથી, પણ તંત્રની પાસેથી જેટલી ઇચ્છાપૂર્વક મદદ લેતા હોઇએ તે મદદ ન લેવામાં અને તેના કહેવાતા લાભો ન લેવામાં જ છે, એટલે કે અસહકાર જ એક ઉપાય છે. જરાક વિચાર કરીશું તો જણાશે કે સવિનય કાનૂનભંગ એ અસહકારનું આવશ્યક અંગ છે. કોઇ પણ તંત્રના કાયદા અને હુકમોને વશ વર્તવાથી તે તંત્રને આપણે વધારેમાં વધારે મદદ કરીએ છીએ. પાપી તંત્રને એવી નિષ્ઠા ઘટતી નથી. એવી નિષ્ઠા રાખવી કે સેવા કરવી એ તેના પાપમાં ભાગ લેવા બરાબર છે. એટલે સારો માણસ હમેશાં પાપી તંત્રની સામે તન, મન અને ધનથી વિરોધ કરશે. પાપી તંત્રના કાયદાનો ભંગ એ ધર્મ થઇ પડે છે. આ ભંગ જો અવિનય અથવા હિંસક ભંગ હશે તો એ તંત્ર ચલાવનારા માણસોને નુકસાન કરશે પણ તંત્રને કાયમ રાખશે, બલ્કે તેમનું પાપ વધારશે. એટલે અહિંસક અથવા તો સવિનય કાનૂનભંગ એ જ માત્ર એક અમોઘ ઉપાય છે. અને તેનો પ્રયોગ કરવો એ પાપની સાથે અસ-હકાર કરનારનો ધર્મ થઇ પડે છે.

સવિનય કાનૂનભંગમાં જોખમ રહેલું છે; કારણ કે એ શસ્ત્રનો પ્રયોગ હજી સંપૂર્ણપણે થયો નથી, અને હમેશાં હિંસાથી ભરેલા વાતા-વરણમાં એ પ્રયોગ કરવો પડે છે. કારણ જુલમનો દોર વર્તતો હોય ત્યારે જુલમના ભોગ થઇ પડેલા લોકોને વિષે પુષ્કળ ક્રોધ પેદા થાય

છે. તેમની નબળાઇને લીધે તેમનો ક્રોધ તેમનામાં સમાઇ રહે છે, પણ જરાક સરખું બહાનું મળતાં તે ભભૂકી ઊઠે છે. આ નિરંકુશ પ્રાણઘાતક ગુપ્ત ક્રોધશક્તિને પ્રાણપોષક અને નિયમવશ શક્તિ બનાવનાર પારસમણિ એ સવિનય ભંગ છે. આ પલટો થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ વિજય થયા વિના રહેતો જ નથી. આ શુભ પરિણામનો વિચાર કરીએ ત્યારે એ શાસ્ત્રના પ્રયોગમાં રહેલું જોખમ એ કશી વિસાતમાં નથી. જ્યારે જગત એના પ્રયોગથી પરિચિત થઇ જશે અને તેનાં અનેક સફળ પ્રદર્શન જોશે ત્યારે આજે હવાઈ વહાણ ચલાવવામાં એ શાસ્ત્રની થયેલી પુષ્કળ પ્રગતિ છતાં જેટલું જોખમ રહે છે તેના કરતાં ઓછું જોખમ સવિનય ભંગના પ્રયોગમાં રહેશે.

સરસ્વતી ગ્રન્થમાળાનું

બીજા વર્ષનું પહેલું પુસ્તક

વીરની હાકલ

[પ્રસ્તાવનાલેખક શ્રી. મહાદેવ દેશાઈ]

એટલે બારડોલી સત્યાગ્રહ સમયે જે ભાષણો સાંભળી સાંભળીને ગુજરાતના ખેડૂતો ગાંડા થયા હતા, બારડોલીની કણબણો વીરાંગનાઓ બની હતી, યુવકો મંત્રમુગ્ધ બન્યા હતા; જે ભાષણોએ 'માટીમાંથી માણસો' ઘડયા હતા; જે ભાષણોના ભણકારાથી પોરીબંદરના ડોશીમાએ ગૂજરાતમાં લેનીન પાકયો છે એવી આગાહી કરી હતી: ટૂંકમાં, જે ભાષણોથી ભાતખાઉ ગૂજરાતીઓ આજના ગરવા ગૂજરાતીઓ બન્યા છે તે અંગારા જેવાં

સરદાર વલ્લભભાઈનાં ભાષણોનો સંગ્રહ

પૃ. સંખ્યા ૨૨૫ — કનુ દેશાઇ કૃત

એન્ટિક કાગળ — સુંદર મુખચિત્ર

છૂટક કિં. ૦-૧૨-૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

નોંધ–ખેડૂતો, મજૂરો તથા બીજા ગરીબ વર્ગો માટે પ્રચારાર્થે દરિદ્રનારાયણ જ્ઞાનપ્રચારમાળામાં આજ પુસ્તકની રફ કાગળમાં નકલો કાઢી છે. કિં. ૦-૬-૦ ટ.ખ. જુદું.